



Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Νεώτερη και
Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Πτυχιακή / Διπλωματική Εργασία
Η στρατηγική της δικτατορίας των συνταγματαρχών στο Κυπριακό
και η αντανάκλασή της στον κυπριακό Τύπο
(Σεπτέμβριος 1967 – Ιούνιος 1968)

Εκπόνηση: Μελανή Στυλιανού

Επιβλέπων καθηγητής: Εμμανουήλ Κούμας

Λευκωσία, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Μελανής Στυλιανού, που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δε σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέως/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέως/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.



Η στρατηγική της δικτατορίας των συνταγματαρχών στο Κυπριακό
και η αντανάκλασή της στον κυπριακό Τύπο
(Σεπτέμβριος 1967 – Ιούνιος 1968)

Μελανή Στυλιανού

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων καθηγητής

Εμμανουήλ Κούμας

ΣΕΠ, ΕΑΠ

Συν-επιβλέπων καθηγητής

Δημήτριος Αποστολόπουλος

ΣΕΠ, ΕΑΠ

Λευκωσία, Ιούνιος 2026

Σε όλες τις αθώες και ανυπεράσπιστες ψυχές,
που έπεσαν θύματα της ανθρώπινης σκληρότητας.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη στρατηγική που ακολούθησε η δικτατορία των συνταγματαρχών στο Κυπριακό Ζήτημα από τον Σεπτέμβριο του 1967 έως τον Ιούνιο του 1968 και αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές και διπλωματικές πρωτοβουλίες της αποτυπώθηκαν στον κυπριακό Τύπο. Η περίοδος αυτή υπήρξε ιδιαίτερα κρίσιμη για την εξέλιξη του Κυπριακού, καθώς περιλαμβάνει σημαντικά γεγονότα, όπως τη συνάντηση του Έβρου, την κρίση της Κοφίνου, την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας από την Κύπρο, τις πρωτοβουλίες του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου για αποκλιμάκωση της έντασης και την έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών τον Ιούνιο του 1968.

Αρχικά, παρουσιάζεται το ιστορικό υπόβαθρο του Κυπριακού από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα, προκειμένου να καταδειχθούν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και επηρέασαν τη διαχείριση του ζητήματος. Στη συνέχεια, εξετάζονται οι βασικές επιδιώξεις και οι χειρισμοί του στρατιωτικού καθεστώτος στο Κυπριακό, καθώς και οι επιπτώσεις τους στις σχέσεις Αθήνας και Λευκωσίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη μελέτη των εφημερίδων *Ο Φιλελεύθερος*, *Ελευθερία*, *Χαραυγή*, *Η Μάχη* και *Ο Αγών*, οι οποίες αποτέλεσαν τις βασικές πρωτογενείς πηγές της έρευνας. Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων βασίστηκε στη σημαντική θέση που κατείχαν στον κυπριακό Τύπο κατά την υπό εξέταση περίοδο, καθώς και στις διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις που εξέφραζαν.

Η ανάλυση καταδεικνύει ότι η δικτατορία επιδίωξε την προώθηση μιας λύσης μέσω άμεσων ελληνοτουρκικών διαβουλεύσεων, πολιτική που προσέκρουσε τόσο στις τουρκικές επιδιώξεις όσο και στις επιφυλάξεις της κυπριακής ηγεσίας. Παράλληλα, ο κυπριακός Τύπος δεν αντιμετώπισε ενιαία τις εξελίξεις, αλλά τις προσέγγισε μέσα από διαφορετικά πολιτικά και ιδεολογικά πρίσματα. Ως εκ τούτου, οι εφημερίδες λειτούργησαν όχι μόνο ως μέσα

ενημέρωσης αλλά και ως φορείς πολιτικής ερμηνείας, αντανακλώντας τις διαφορετικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στην κυπριακή κοινωνία σχετικά με τη διαχείριση του Κυπριακού και τον ρόλο της Αθήνας κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Λέξεις-κλειδιά: Κυπριακό Ζήτημα, Δικτατορία των Συνταγματαρχών, Κυπριακός Τύπος, Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Συνομιλίες Έβρου, Κρίση της Κοφίνου, Διακοινοτικές Συνομιλίες.

The strategy of the colonel dictatorship in the Cyprus Issue and its reflection in the Cypriot Press (September 1967 – June 1968)

Abstract

This dissertation examines the strategy implemented by the Greek military regime of the Colonels regarding the Cyprus Issue during the period from September 1967 to June 1968 and analyzes the way in which its political and diplomatic initiatives were reflected in the Cypriot Press. This period constitutes a particularly significant phase in the history of the Cyprus Question, encompassing major developments such as the Evros meeting between Greece and Turkey, the Kofinou crisis, the withdrawal of the Greek Division from Cyprus, Archbishop Makarios' initiatives aimed at de-escalating tensions, and the commencement of the intercommunal talks in June 1968.

The thesis begins by outlining the historical background of the Cyprus Question from the end of the Second World War to the establishment of the military dictatorship in Greece in April 1967, highlighting the factors that shaped Greek-Cypriot relations and influenced the management of the issue. It then examines the objectives, strategic choices, and political initiatives of the military regime, as well as their impact on relations between Athens and Nicosia. Emphasis is placed on the analysis of the newspapers *Phileleftheros*, *Eleftheria*, *Haravgi*, *Machi* and *Agon*, which constitute the primary sources of the research. These newspapers were selected because of their significant role in the Cypriot Press during the period under study and their representation of different political and ideological perspectives.

The findings indicate that the military regime sought to promote a settlement of the Cyprus Issue through direct Greek-Turkish negotiations, a policy that encountered both Turkish objections and resistance from the Cypriot leadership. At the same time, the Cypriot Press did not interpret these developments uniformly;

instead, newspapers approached them through different political and ideological perspectives. Consequently, the newspapers functioned not only as a medium of information but also as a vehicle for political interpretation and public opinion formation, reflecting the diverse perceptions that existed within Cypriot society regarding the management of the Cyprus Question and the role of Athens during the period under examination.

Keywords: Cyprus Issue, Greek Military Junta, Cypriot Press, Greek-Turkish Relations, Evros Conversations, Kofinou Crisis, Intercommunal Talks.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	1
Abstract	3
Περιεχόμενα	5
Συντομογραφίες	6
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο Πρώτο: Το Κυπριακό από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τον Απρίλιο του 1967	
1.1. Το Κυπριακό τα χρόνια πριν την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας (1948-1960)	10
1.2. Το Κυπριακό ζήτημα και οι σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου (1960-1967)	16
Κεφάλαιο Δεύτερο: Η εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας και η στρατηγική της στο Κυπριακό	
2.1. Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα	25
2.2. Η θέση του Κυπριακού στη στρατηγική των συνταγματαρχών	30
2.3. Τα γεγονότα της Κοφίνου του 1967	37
2.4. Οι συνέπειες της Κρίσης της Κοφίνου	43
Κεφάλαιο Τρίτο: Μεταβολή της στρατηγικής των συνταγματαρχών στο Κυπριακό	
3.1. Η απόσυρση της Ελληνικής Μεραρχίας	48
3.2. Λύση στο πλαίσιο του «εφικτού»	54
3.3. Η έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών	58
Συμπεράσματα	63
Βιβλιογραφία	66

Συντομογραφίες

ΑΚΕΛ: Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού

ΑΣΠΙΔΑ: Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδέα, Δημοκρατία, Αξιοκρατία

ΓΕΣ: Γενικό Επιτελείο Στρατού

ΕΚ: Ένωση Κέντρου (πολιτικό κόμμα που ίδρυσε ο Γ. Παπανδρέου)

ΕΛΔΥΚ: Ελληνική Δύναμη Κύπρου

ΕΟΚΑ: Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών

ΕΡΕ: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσης (πολιτικό κόμμα που ίδρυσε ο Κ. Καραμανλής)

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΙΔΕΑ: Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών

ΚΥΠΙ: Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών

ΛΟΚ: Λόχοι Ορεινών Καταδρομών

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου)

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

TMT: Türk Mukavemet Teşkilatı (Τουρκική Οργάνωση Αντίστασης)

ΤΟΥΡΔΥΚ: Τουρκική Δύναμη Κύπρου

UNFICYP (ΟΥΝΦΙΚΥΠ): United Nations Peacekeeping Force in Cyprus
(Ειρηνευτική Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο)

Εισαγωγή

Το Κυπριακό ζήτημα αποτέλεσε μία από τις πλέον σύνθετες και μακροχρόνιες εστίες έντασης στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η διαμόρφωσή του επηρεάστηκε από ένα πλέγμα παραγόντων που περιλάμβανε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τις βρετανικές στρατηγικές επιδιώξεις, τις διεθνείς ισορροπίες του Ψυχρού Πολέμου και τις επιμέρους επιδιώξεις των δύο κοινοτήτων της Κύπρου. Η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960 δεν οδήγησε στην οριστική διευθέτηση του ζητήματος, καθώς οι διακοινοτικές συγκρούσεις της περιόδου 1963-1964, οι ελληνοτουρκικές αντιπαραθέσεις και οι διαφορετικές προσεγγίσεις Αθήνας και Λευκωσίας ως προς τη διαχείριση του προβλήματος συνέβαλαν στη διατήρηση ενός κλίματος πολιτικής αστάθειας και αβεβαιότητας.

Η επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα στις 21 Απριλίου 1967 δημιούργησε νέα δεδομένα τόσο στις σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου όσο και στη διαχείριση του Κυπριακού ζητήματος. Η νέα πολιτική ηγεσία επιδίωξε την επίτευξη λύσης μέσω άμεσων ελληνοτουρκικών διαβουλεύσεων, καθώς θεώρησε ότι η απουσία των περιορισμών της κοινοβουλευτικής διαδικασίας θα διευκόλυνε την προώθηση των ελληνικών επιδιώξεων. Η στρατηγική αυτή εκδηλώθηκε μέσα από μια σειρά πρωτοβουλιών, όπως η Συνάντηση του Έβρου τον Σεπτέμβριο του 1967, οι χειρισμοί κατά την Κρίση της Κοφίνου τον Νοέμβριο του ίδιου έτους και η υποστήριξη της διαδικασίας που οδήγησε στην έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών τον Ιούνιο του 1968.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει τη στρατηγική που ακολούθησε το καθεστώς των συνταγματαρχών στο Κυπριακό κατά την περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 1967 έως τον Ιούνιο του 1968 και να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο η στρατηγική αυτή αποτυπώθηκε και ερμηνεύθηκε στον κυπριακό Τύπο. Η έρευνα επικεντρώνεται όχι μόνο στα ίδια τα γεγονότα και στις πολιτικές πρωτοβουλίες της Αθήνας, αλλά και στις διαφορετικές προσλήψεις τους από τις

κυπριακές εφημερίδες, οι οποίες λειτούργησαν ως σημαντικοί φορείς διαμόρφωσης της κοινής γνώμης και έκφρασης ευρύτερων πολιτικών και ιδεολογικών τάσεων της εποχής.

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης αξιοποιήθηκαν πρωτογενείς πηγές, κυρίως δημοσιεύματα των εφημερίδων *Ο Φιλελεύθερος*, *Ελευθερία*, *Χαραυγή*, *Η Μάχη* και *Ο Αγών*, οι οποίες εξέφραζαν διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές τοποθετήσεις. Η έρευνα βασίστηκε στην εξέταση ψηφιοποιημένων αρχείων των εν λόγω εφημερίδων, τα οποία ήταν διαθέσιμα μέσω της ψηφιακής πλατφόρμας του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών. Ωστόσο, λόγω της μη διαθεσιμότητας ψηφιοποιημένων φύλλων της εφημερίδας *Η Μάχη* μετά την 1^η Δεκεμβρίου 1967, οι σχετικές αναφορές περιορίζονται έως την ημερομηνία αυτή. Για την κάλυψη της μεταγενέστερης περιόδου αξιοποιήθηκαν δημοσιεύματα της εφημερίδας *Ο Αγών*.

Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων βασίστηκε αφενός στη σημαντική θέση που κατείχαν στον κυπριακό δημοσιογραφικό χώρο και αφετέρου στην εκπροσώπηση διαφορετικών πολιτικών και ιδεολογικών τάσεων της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Ειδικότερα, η *Χαραυγή*, ως επίσημο εκφραστικό όργανο του ΑΚΕΛ, εξέφραζε τις θέσεις της κυπριακής Αριστεράς και υποστήριζε την πολιτική του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου για μια ανεξάρτητη και αδέσμευτη Κύπρο. Στον αντίποδα, η *Μάχη*, με έντονο εθνικιστικό και αντιμακαριακό προσανατολισμό, υιοθέτησε σταδιακά φιλοχουντική στάση και προσέγγισε τις θέσεις του Γεωργίου Γρίβα. Ο *Φιλελεύθερος* εξέφραζε έναν κεντρώο και μετριοπαθή λόγο, η *Ελευθερία* εκπροσωπούσε τη συντηρητική και κεντροδεξιά παράταξη, ενώ ο *Αγών* εξέφραζε τον χώρο της εθνικόφρονος Δεξιάς, διατηρώντας ωστόσο σαφή προσήλωση στην υπεράσπιση της κρατικής υπόστασης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η συγκριτική, λοιπόν, εξέταση εφημερίδων διαφορετικής πολιτικής κατεύθυνσης συμβάλλει στην κατανόηση των ποικίλων ερμηνειών που αποδόθηκαν στα γεγονότα της περιόδου.

Η ιστοριογραφία που αφορά το Κυπριακό Ζήτημα και τις ελληνοκυπριακές σχέσεις κατά τη δεκαετία του 1960 είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη και πολυσχιδής. Σημαντική συμβολή στην κατανόηση των πολιτικών και διπλωματικών εξελίξεων της περιόδου έχουν προσφέρει μελέτες που εξετάζουν τις διεθνείς διαστάσεις του Κυπριακού, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τον ρόλο των μεγάλων δυνάμεων, όπως τα έργα των Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, Σωτήρη Ριζά, Ιωάννη Στεφανίδη, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, Άγγελου Συρίγου, Αλέξη Παπαχελά και Γιάννη Σακκά. Παράλληλα, ιδιαίτερα χρήσιμες για την κατανόηση των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων και των σχέσεων Αθήνας-Λευκωσίας υπήρξαν οι μελέτες των Μανόλη Κούμα, Διονύση Χουρχούλη, Ανδρέα Ν. Αθανασίου και Γιάννη Κ. Λάμπρου, ενώ σημαντικές μαρτυρίες και οπτικές προσέφεραν τα έργα προσωπικοτήτων που διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στις εξελίξεις, όπως ο Γλαύκος Κληρίδης και ο Αλέκος Μαρκίδης.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα, με στόχο την κατανόηση του πολιτικού και διπλωματικού πλαισίου μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι εξελίξεις της περιόδου 1967-1968. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η στρατηγική που ακολούθησε το δικτατορικό καθεστώς στο Κυπριακό, οι επιδιώξεις του και οι χειρισμοί του κατά τη διάρκεια των κρίσιμων γεγονότων που ακολούθησαν την εγκαθίδρυσή του, με ιδιαίτερη έμφαση στη Συνάντηση του Έβρου και στην Κρίση της Κοφίνου. Στο τρίτο μέρος αναλύεται η περίοδος που ακολούθησε την ελληνοτουρκική κρίση του Νοεμβρίου 1967 έως την έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών τον Ιούνιο του 1968, ενώ παράλληλα εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο οι σημαντικότερες πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις της περιόδου αποτυπώθηκαν και ερμηνεύθηκαν από τον κυπριακό Τύπο.

Κεφάλαιο Πρώτο

Το Κυπριακό από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως τον Απρίλιο του 1967

1.1. Το Κυπριακό τα χρόνια πριν την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας (1948-1960)

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940, η Αθήνα είχε εξετάσει δύο βασικές στρατηγικές για την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος. Η πρώτη προέβλεπε την άμεση παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, με αντάλλαγμα την παραχώρηση δύο στρατιωτικών βάσεων στη Βρετανία, μίας στον ελλαδικό χώρο και μίας στο νησί, ενώ η δεύτερη στρατηγική – που απέβλεπε, επίσης, στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα – διαφοροποιούνταν ως προς τη διαδικασία, καθώς η ένωση θα πραγματοποιούνταν μετά από μια περίοδο αυτοκυβέρνησης της Κύπρου. Ωστόσο, η αμετακίνητη στάση του Λονδίνου υπέρ της διατήρησης του ελέγχου του νησιού κατέστησε αδιέξοδες και τις δύο προσεγγίσεις. Έτσι, οι ελληνικές κυβερνήσεις της μεταπολεμικής περιόδου βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, δεδομένου ότι η άρνηση ικανοποίησης του αιτήματος αυτοδιάθεσης προερχόταν από έναν βασικό τους σύμμαχο. Την ίδια στιγμή, οι πιέσεις από τον κυπριακό ελληνισμό για πιο ενεργή διεκδίκηση της ένωσης γίνονταν εντονότερες¹.

Το 1949, αμέσως μετά τη λήξη της ένοπλης φάσης του Εμφυλίου Πολέμου, άρχισε να διαμορφώνεται η πορεία διεθνοποίησης του Κυπριακού Ζητήματος, όταν στις 23 Νοεμβρίου, τα δημοτικά συμβούλια των κυπριακών πόλεων που βρίσκονταν υπό την επιρροή του ΑΚΕΛ απευθύνθηκαν στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, καταγγέλλοντας τη βρετανική αποικιακή κυριαρχία, εκφράζοντας την επιθυμία των Ελλήνων της Κύπρου για ένωση με την Ελλάδα και ζητώντας τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος υπό την εποπτεία των Ηνωμένων

¹ Μ. Κούμας και Δ. Χουρχούλης, *Ειδικά θέματα ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1923-2014*, Αθήνα, Κάλλιπος, 2024, σσ. 81-83.

Εθνών². Η ξαφνική αυτή εξέλιξη προκάλεσε έντονη ανησυχία στην Αθήνα, η οποία αντιμετώπιζε με δυσπιστία τη μεταστροφή της κυπριακής αριστεράς. Επιπρόσθετα, ενίσχυε τον φόβο ότι η βρετανική πλευρά θα αξιοποιούσε την εξέλιξη αυτή για να αποδώσει το ενωτικό αίτημα σε σοβιετική καθοδήγηση, γεγονός που θα επηρέαζε και τη στάση της Ουάσιγκτον στο πλαίσιο της εντεινόμενης ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η απόφαση της Εθναρχίας, τον Δεκέμβριο του 1949, να αναλάβει η ίδια τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνέβαλε στον μερικό κατευνασμό των ελληνικών ανησυχιών³.

Ο κυπριακός ελληνόφωνος Τύπος του 1949 πρόβαλε το επικείμενο ενωτικό δημοψήφισμα της Εθναρχίας ως κορυφαία πολιτική και εθνική έκφραση της βούλησης του κυπριακού ελληνισμού, αποδίδοντάς του χαρακτήρα ιστορικής νομιμοποίησης του αιτήματος της Ένωσης με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθερία* της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1949 που παρουσίασε τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος ως αναπόφευκτη εξέλιξη, παρά τις αντιρρήσεις της βρετανικής αποικιακής διοίκησης, ενώ παράλληλα υπογράμμιζε τη στήριξη του αθηναϊκού τύπου προς την πρωτοβουλία της Εθναρχίας. Σύμφωνα με το άρθρο της *Ελευθερίας* ο ελληνικός Τύπος τόνιζε ότι το Κυπριακό «δεν είναι κλειστόν» και ότι η Ένωση αποτελούσε ιστορική αναγκαιότητα και δικαίωμα του κυπριακού λαού⁴.

Το δημοψήφισμα της Εθναρχίας, που πραγματοποιήθηκε τελικά στις 15 Ιανουαρίου 1950, κατέγραψε συντριπτική υπεροχή υπέρ της ένωσης, με ποσοστό 96%. Παρά το ενδιαφέρον της ελληνικής ηγεσίας, δεν υπήρξε ανάληψη πρωτοβουλιών για διεθνοποίηση του ζητήματος, καθώς προείχε η συνεργασία με

² Σ. Ριζάς και Ι. Στεφανίδης, «Το κυπριακό ζήτημα», *Ελληνική πολιτική ιστορία 1950-2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σ. 85.

³ Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 83.

⁴ «Το Κυπριακόν ζήτημα έχει τεθή αμείλικτον υπ' αυτής ταύτης της ιστορίας» εφημερίδα *Ελευθερία*, Λευκωσία, 24 Δεκεμβρίου 1949.

το NATO για λόγους ασφάλειας και οικονομικής ανάπτυξης. Χαρακτηριστικά ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και υπουργός Εσωτερικών της Ελλάδος, Γεώργιος Παπανδρέου, τον Ιούνιο του ίδιου έτους είχε δηλώσει: «*Η Ελλάς αναπνέει σήμερα με δύο πνεύμονας, τον μεν αγγλικόν, τον δε αμερικανικόν, και δεν μπορεί, λόγω του Κυπριακού, να διακινδυνεύσει από ασφυξίαν*», εκφράζοντας με ωμό ρεαλισμό το γεγονός ότι η μετεμφυλιακή Ελλάδα δεν μπορούσε, εξαιτίας του Κυπριακού, να διακινδυνεύσει τις σχέσεις της με τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, η περίοδος 1950-1952 υπήρξε ιδιαίτερα ευνοϊκή για την προβολή του αιτήματος αυτοδιάθεσης, καθώς δεν είχαν ακόμη εκδηλωθεί αντιδράσεις από την τουρκική πλευρά και η βρετανική παρουσία στο Σουέζ παρέμενε σταθερή⁵.

Οι προσδοκίες του νέου Έλληνα πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου για επίλυση του Κυπριακού μέσω διμερών διαπραγματεύσεων με το Λονδίνο διαψεύστηκαν τον Σεπτέμβριο του 1953, όταν ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Anthony Eden, κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα, απέκλεισε κατηγορηματικά οποιαδήποτε μεταβολή στο καθεστώς της Κύπρου. Παρά τις νύξεις της ελληνικής πλευράς για προσφυγή στον ΟΗΕ, η βρετανική στάση παρέμεινε αμετακίνητη, καθώς η στρατηγική σημασία της Κύπρου είχε ενισχυθεί μετά την αποχώρηση των Βρετανών από την Αίγυπτο. Επιπλέον, μια πιθανή υποχώρηση θα έπληττε το κύρος της Βρετανίας και θα προκαλούσε αντιδράσεις στους συντηρητικούς κύκλους της χώρας⁶. Στο πλαίσιο αυτό, ο υφυπουργός Αποικιών Henry Hopkinson δήλωσε τον Ιούλιο του 1954 ότι ορισμένες αποικίες δεν μπορούσαν να αποκτήσουν πλήρη ανεξαρτησία, παρουσιάζοντας παράλληλα ένα συνταγματικό σχέδιο για την Κύπρο, το οποίο απορρίφθηκε από την ελληνοκυπριακή πλευρά. Η πρωτοβουλία αυτή αποσκοπούσε ταυτόχρονα στη διαμόρφωση ευνοϊκού κλίματος στις ΗΠΑ, ενόψει ενδεχόμενης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ. Η

⁵ Γ. Σακκάς, *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*, Κάλλιπος, Αθήνα, 2015, σ. 51.

⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σ. 435.

Ελλάδα προσέφυγε τελικά στον ΟΗΕ στις 20 Αυγούστου 1954, ζητώντας την εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης, αναδεικνύοντας το Κυπριακό σε κεντρικό ζήτημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής⁷.

Το 1955 αποτέλεσε σημείο καμπής για το Κυπριακό, καθώς εισήλθε σε περίοδο έντονων και ταχύτατων εξελίξεων. Τον Απρίλιο εκδηλώθηκε ο ένοπλος ανταποικιακός αγώνας της ΕΟΚΑ υπό τον Γεώργιο Γρίβα, χωρίς τη συμμετοχή της κομμουνιστικής αριστεράς, ενώ, παράλληλα, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος επιδίωξε τη διεθνοποίηση του ζητήματος, συμμετέχοντας ως παρατηρητής στη διάσκεψη του Μπαντουνγκ, με στόχο την εξασφάλιση της στήριξης των χωρών της Αφρικής και της Ασίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στα τέλη Αυγούστου, η κυβέρνηση Παπάγου, χωρίς τη συναίνεση του Μακαρίου αλλά κατόπιν αμερικανικής παρότρυνσης, αποφάσισε να συμμετάσχει στην Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου, όπου είχε κληθεί και η Άγκυρα. Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, η ελληνική πλευρά εισηγήθηκε την εισαγωγή φιλελεύθερου και δημοκρατικού Συντάγματος, καθώς και τη δέσμευση για μελλοντική εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης, προτάσεις που απορρίφθηκαν από την Τουρκία. Η Άγκυρα, από την πλευρά της, αξίωνε την «επιστροφή» της Κύπρου στην Τουρκία σε περίπτωση αποχώρησης των Βρετανών, ενώ το Λονδίνο επέμενε στη διατήρηση της κυριαρχίας του στο νησί, προτείνοντας την παραχώρηση συντάγματος που, ουσιαστικά, εγκαθίδρυε ένα τριμερές καθεστώς διοίκησης⁸.

Η έντονη διάσταση απόψεων μεταξύ των τριών εμπλεκόμενων πλευρών στο Κυπριακό οδήγησε, όπως ήταν αναμενόμενο, σε αδιέξοδο των συνομιλιών. Η κυπριακή εφημερίδα *Ελευθερία*, σχολιάζοντας τις εξελίξεις, υπογράμμισε ότι το βρετανικό σχέδιο προνοούσε μόνιμη συμμετοχή της Τουρκίας στους μελλοντικούς χειρισμούς του Κυπριακού, γεγονός που αποκάλυπτε τη βρετανική

⁷ Ριζάς και Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 88.

⁸ Α. Γιάγκου, «Η Τριμερής Διάσκεψη του Λονδίνου», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (23/02/2014)· Σακκάς, *ό.π.*, σσ. 52-53· Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 86.

πρόθεση να καταστήσει την Άγκυρα σταθερό και ενεργό παράγοντα στις εξελίξεις που αφορούσαν στο νησί. Επιπλέον, το δημοσίευμα εξέφραζε την ανησυχία των Ελλήνων της Κύπρου ότι η τουρκική εμπλοκή θα περιοριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις και θα μετέβαλλε σταδιακά το Κυπριακό από αποικιακό πρόβλημα σε διεθνή ελληνοτουρκική διαφορά. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια, καθώς η Τουρκία αναδείχθηκε σε ισότιμο συνομιλητή στις διαβουλεύσεις για το Κυπριακό, επηρεάζοντας καθοριστικά την περαιτέρω εξέλιξή του⁹.

Λίγες ημέρες μετά την έναρξη των εργασιών της Τριμερούς, επήλθε η ρήξη στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όταν τη νύχτα της 6^{ης} προς την 7^η Σεπτεμβρίου εκδηλώθηκε εκτεταμένο ανθελληνικό πογκρόμ στην Τουρκία, το οποίο έπληξε τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Η μάλλον κυνική αντίδραση των ΗΠΑ απέναντι στα γεγονότα, η οποία εξίσωνε τον θύτη με το θύμα, καθώς και η απόρριψη του αιτήματος της ελληνικής κυβέρνησης για εγγραφή του Κυπριακού ζητήματος στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ στα τέλη του ίδιου μήνα, κατέστησε σαφές στην Ελλάδα ότι η Ουάσιγκτον, η οποία επιθυμούσε τη διατήρηση της συνοχής του ΝΑΤΟ έναντι του σοβιετικού μπλοκ με κάθε μέσο, παρείχε στήριξη στους συμμάχους που ευνοούσαν τα σχέδιά της, ευνοώντας τους αποικιακούς σχεδιασμούς της Βρετανίας¹⁰.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν υπήρξαν ραγδαίες· η απόρριψη της δεύτερης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ το 1955 και ο θάνατος του Παπάγου σηματοδότησαν μια περίοδο αναπροσαρμογής της ελληνικής πολιτικής στο Κυπριακό. Ο νέος πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Καραμανλής, αναγνωρίζοντας τις δυσμενείς διεθνείς συγκυρίες και τα οξυμένα εσωτερικά προβλήματα, απέφυγε την άμεση διεκδίκηση της Ένωσης, χωρίς όμως να εγκαταλείπει τη

⁹ «Η τριμερής διάσκεψις ανέστειλε τας εργασίας της χωρίς να αναγνωρίσει εις τον κυπρ. λαόν δικαίωμα αυτοδιαθέσεως» εφημερίδα *Ελευθερία*, Λευκωσία, 8 Σεπτεμβρίου 1955.

¹⁰ Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 444· Σακκάς, ό.π., σ. 54.

διεθνοποίηση του ζητήματος. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν οι συνομιλίες του Βρετανού κυβερνήτη Χάρντινγκ με τον Μακάριο (Φεβρουάριος 1956), που αποσκοπούσαν σε καθεστώς αυτοκυβέρνησης χωρίς να αποκλείεται η αυτοδιάθεση. Οι συνομιλίες, ωστόσο, κατέληξαν σε αδιέξοδο λόγω της διαφωνίας ως προς τη χορήγηση γενικής αμνηστίας στους αγωνιστές της ΕΟΚΑ, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψη και εξορία του Μακαρίου στις Σευχέλλες. Στα τέλη του 1956 η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε τις συνταγματικές προτάσεις Ράντκλιφ, καθώς η βρετανική θέση περί αυτοδιάθεσης και των δύο κοινοτήτων εισήγαγε εμμέσως το ενδεχόμενο της διχοτόμησης, ενώ τον Σεπτέμβριο του 1957 η Αθήνα κατέθεσε νέα προσφυγή στον ΟΗΕ, η οποία, αν και συγκέντρωσε σχετική πλειοψηφία υπέρ της αυτοδιάθεσης στη 12^η Γενική Συνέλευση, δεν εξασφάλισε την απαιτούμενη πλειοψηφία των δύο τρίτων¹¹.

Το 1958 η κατάσταση επιδεινώθηκε με την έντονη κλιμάκωση της διακοινοτικής βίας και τα σοβαρά επεισόδια στη Λευκωσία, γεγονός που οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση στην απόφαση να αποσύρει το κλιμάκιό της από το στρατηγείο του ΝΑΤΟ στη Σμύρνη. Την ίδια χρονιά η Αθήνα απέρριψε το σχέδιο Μακμίλλαν, εξαιτίας των διαιρετικών στοιχείων που περιείχε, ενώ στις 22 Σεπτεμβρίου του 1958 ο Μακάριος δήλωσε σε συνέντευξή του ότι ήταν έτοιμος να αποδεχτεί τη λύση της εγγυημένης ανεξαρτησίας, δήλωση που συνέκλινε προς τις απόψεις του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα¹². Ακολούθησε η πέμπτη προσφυγή της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ, η οποία, σε συνδυασμό με το ομόφωνο ψήφισμα της 14^{ης} Γενικής Συνέλευσης τον Δεκέμβριο του 1958, συνέβαλε στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την έναρξη ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων. Οι συνομιλίες αυτές κατέληξαν στις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, που προέβλεπαν την ίδρυση ανεξάρτητου κυπριακού κράτους υπό την εγγύηση της Ελλάδας, της Τουρκίας και

¹¹ Ριζάς και Στεφανίδης, *ό.π.*, σσ. 90-92.

¹² Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 459.

της Βρετανίας, αποκλείοντας τόσο την ένωση όσο και τη διχοτόμηση. Στις 16 Αυγούστου 1960 ανακηρύχθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία, γεγονός που σηματοδότησε μια νέα πορεία στο Κυπριακό ζήτημα¹³.

1.2. Το Κυπριακό ζήτημα και οι σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου (1960-1967)

Η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, κατόπιν των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, αποτέλεσε προϊόν συμβιβασμού μεταξύ αντιτιθέμενων εθνικών επιδιώξεων και διεθνών πιέσεων. Αν και οι συμφωνίες προέβλεπαν τη συγκρότηση ενός ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους, το συμφωνηθέν θεσμικό πλαίσιο ενσωμάτωνε ουσιώδεις περιορισμούς της κρατικής κυριαρχίας, όπως η ύπαρξη βρετανικών στρατιωτικών βάσεων αλλά και το δικαίωμα επέμβασης των τριών εγγυητριών Δυνάμεων. Ως εκ τούτου, οι εν λόγω συμφωνίες δεν μπορούν να θεωρηθούν ιδανικές με βάση τις σύγχρονες αντιλήψεις περί αυτοδιάθεσης και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁴.

Θα πρέπει να τονιστεί, επίσης, ότι το νομικό καθεστώς που διαμορφώθηκε μέσα από τις Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, παρά την επίσημη απαγόρευση τόσο της ένωσης όσο και της διχοτόμησης, οδήγησε σε έναν διαχωρισμό του πληθυσμού με βάση την εθνοτική ταυτότητα. Αν και, σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1960, η Κυπριακή Δημοκρατία συγκροτήθηκε ως ενιαίο και όχι ομοσπονδιακό κράτος, η λειτουργία της στηριζόταν σε ένα δικοινοτικό σύστημα με έντονα πολωτικά χαρακτηριστικά¹⁵. Ο δυισμός αυτός εμπεριείχε τον κίνδυνο αντιπαράθεσης μεταξύ δύο εθνικών κοινοτήτων στο εσωτερικό του ίδιου κράτους, ένας κίνδυνος που επιβεβαιώθηκε με τα αιματηρά γεγονότα στα τέλη

¹³ Ριζάς και Στεφανίδης, *ό.π.*, σσ. 93-94.

¹⁴ Π. Τζεργιάς, «Η Κυπριακή Δημοκρατία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σ. 465.

¹⁵ Αναφορικά με τον επιμερισμό της κρατικής εξουσίας μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κοινότητας στην Κύπρο βλ. Α. Μαρκίδης, «Ο δικοινοτισμός στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, επιμ. Χρυσόστομος Περικλέους, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010, σσ. 191-193.

του 1963¹⁶, όταν ο Μακάριος πρότεινε την αναθεώρηση δεκατριών σημείων του Συντάγματος, με στόχο τη βελτίωση της λειτουργικότητας του κράτους. Ωστόσο, οι προτάσεις Μακαρίου συνιστούσαν ουσιαστικά ριζική μεταβολή του συνταγματικού καθεστώτος, γεγονός που προκάλεσε την έντονα αρνητική αντίδραση της Άγκυρας και των Τουρκοκυπρίων¹⁷.

Η ελληνική πολιτική στο Κυπριακό κατά την ίδια περίοδο χαρακτηριζόταν από έλλειψη στρατηγικής συνοχής και σταθερού προσανατολισμού, γεγονός που αντανακλούσε τόσο την εσωτερική πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα όσο και τον πολυεπίπεδο χαρακτήρα του Κυπριακού ζητήματος. Το τελευταίο συνδύαζε στοιχεία διακοινοτικής εθνοτικής σύγκρουσης και ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, ενώ παράλληλα εντασσόταν στο ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας ευμετάβλητης ελληνικής στάσης, τόσο σε επίπεδο τακτικών χειρισμών όσο και ως προς τον τελικό στρατηγικό στόχο, με χαρακτηριστική την αμφιταλάντευση μεταξύ της προώθησης της ένωσης και της αποδοχής της ανεξαρτησίας. Επιπλέον, οι σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας παρουσίαζαν εμφανή δυσαρμονία, καθώς, ανεξαρτήτως της επιλεγόμενης πολιτικής κατεύθυνσης, απαιτούνταν παραχωρήσεις προς την τουρκική πλευρά – παραχωρήσεις τις οποίες η Αθήνα εμφανιζόταν περισσότερο διατεθειμένη να αποδεχθεί σε σύγκριση με τη Λευκωσία. Την ίδια στιγμή, η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν αντιμέτωπη με πολλαπλές πιέσεις, προερχόμενες τόσο από τη στρατηγική των Ηνωμένων Πολιτειών, με τις οποίες διατηρούσε στενούς συμμαχικούς δεσμούς, όσο και από την τουρκική στάση, αλλά και από τον περιορισμένο βαθμό επιρροής της στην ελληνοκυπριακή ηγεσία, η οποία διέθετε σημαντική αυτονομία κινήσεων¹⁸.

¹⁶ Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 468.

¹⁷ Γ. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 100.

¹⁸ Ριζάς και Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 95.

Κατά την περίοδο της έντονης πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα, σημειώθηκαν στο νησί διακοινοτικές ταραχές μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, με τους Τουρκοκύπριους να απομονώνονται σε δικούς τους «θύλακες» και να αποχωρούν από τις κρατικές δομές. Ταυτόχρονα, η ΤΟΥΡΔΥΚ προχώρησε στην κατάληψη στρατηγικών σημείων μεταξύ Λευκωσίας και Κερύνειας, ενώ ο τουρκικός στόλος κινούνταν απειλητικά μεταξύ Κύπρου και Μικράς Ασίας, παραβιάζοντας σε ορισμένες περιπτώσεις τα χωρικά ύδατα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ως αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών, η Αγκυρα άρχισε να απειλεί με ενεργοποίηση της Συνθήκης Εγγυήσεως, γεγονός που προκάλεσε την άμεση κινητοποίηση της Μεγάλης Βρετανίας και του ΝΑΤΟ. Συγκλήθηκε Πενταμερής Διάσκεψη του Λονδίνου (Ιανουάριος 1964), η οποία, παρά τη συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων μερών, δεν κατέληξε σε ουσιαστικές αποφάσεις, παρατείνοντας την κρίση. Τον Μάρτιο του ίδιου έτους, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αποφάσισε την αποστολή πολυεθνικής ειρηνευτικής δύναμης (ΟΥΝΦΙΚΥΠ) στην Κύπρο και τον διορισμό ενός μεσολαβητή, με στόχο την εκτόνωση της κρίσης και την προώθηση ειρηνικής επίλυσης του κυπριακού ζητήματος¹⁹.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν την ελληνική πλευρά στην απόφαση να προχωρήσει σε συστηματική και σταδιακή προπαρασκευή έναντι του ενδεχομένου εισβολής. Το 1963 ιδρύθηκε το Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου, ενώ τον Ιούνιο του 1964 συγκροτήθηκε από την ελληνοκυπριακή πλευρά η Εθνική Φρουρά, η οποία ωστόσο δεν υποκαθιστούσε τον κυπριακό στρατό²⁰. Κατά το ίδιο έτος, κατόπιν αποφάσεως του πρωθυπουργού της Ελλάδας Γεωργίου Παπανδρέου, στάλθηκε στην Κύπρο ισχυρή ελληνική στρατιωτική δύναμη,

¹⁹ Βαληνάκης, ό.π, σ. 101.

²⁰ Με την εγκαθίδρυση της ανεξαρτησίας το 1960, οι Συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου προέβλεπαν τη συγκρότηση μικτού στρατιωτικού σχηματισμού 2.000 ανδρών, αποτελούμενου κατά 60% από Ελληνοκυπρίους και κατά 40% από Τουρκοκυπρίους. Το σώμα αυτό κατέστη ουσιαστικά ανενεργό τον Δεκέμβριο του 1963, εξαιτίας των διακοινοτικών ταραχών.

γνωστή ως «Μεραρχία», με αποστολή την αποτροπή ενδεχόμενης τουρκικής εισβολής. Η μετάβαση της Μεραρχίας ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1964, ενώ παράλληλα η δύναμη της ΕΛΔΥΚ αυξήθηκε σε 1.200 άνδρες αντί 950. Η αποστολή μεραρχίας στρατού και αριθμού Ελλήνων αξιωματικών, προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο, έντονες αντιδράσεις από την Τουρκία, η οποία προχώρησε σε ενίσχυση της στρατιωτικής της παρουσίας στο νησί κατά 1.000 άνδρες²¹.

Η πρόθεση της Άγκυρας να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο τον Ιούνιο του 1964 αποτέλεσε το έναυσμα για την εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στη διαχείριση του Κυπριακού. Στις διαβουλεύσεις που πραγματοποιήθηκαν στη Γενεύη, ο Αμερικανός μεσολαβητής Ντιν Άτσεσον κατέθεσε δύο διαδοχικές εισηγήσεις για την επίλυση του Κυπριακού προς την Ελλάδα και την Τουρκία, οι οποίες είναι γνωστές ως «σχέδιο Άτσεσον». Η πρώτη πρόταση, που διατυπώθηκε στα τέλη Ιουλίου, περιλάμβανε την εκχώρηση στην Τουρκία κυριαρχικών δικαιωμάτων για τη δημιουργία στρατιωτικής βάσης στην Καρπασία, σε έκταση που αντιστοιχούσε περίπου στο 10%-11% του νησιού, με αντάλλαγμα την ένωση της υπόλοιπης Κύπρου με την Ελλάδα. Οι Τουρκοκύπριοι που θα παρέμεναν εκτός της τουρκικής ζώνης θα απολάμβαναν καθεστώς εκτεταμένης αυτοδιοίκησης μέσω καντονίων στην ελληνική πλευρά. Η πρόταση αυτή προσέγγιζε ουσιαστικά την ιδέα της διχοτομικής ένωσης, δηλαδή της κατανομής της Κύπρου μεταξύ των δύο χωρών. Ωστόσο, μετά την αποκάλυψη του σχεδίου στον Μακάριο, η Αθήνα συνειδητοποίησε ότι μια τέτοια πρόταση θα προσέκρουε στην ελληνική και ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη, με αποτέλεσμα την οριστική εγκατάλειψή της²².

Η δεύτερη εκδοχή, που παρουσιάστηκε στις 20 Αυγούστου, ήταν περισσότερο προσαρμοσμένη στις ελληνικές θέσεις, καθώς είχαν προηγηθεί

²¹ Α. Συρίγος, «Η Ελληνική Μεραρχία στην Κύπρο (1964-1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων, στο *Στρατηγικόν*, τ. 2, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2018, σσ. 2-3.

²² Σ. Ριζάς, «Το σχέδιο Άτσεσον για το Κυπριακό», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (07/08/2016).

τουρκικοί βομβαρδισμοί στο νησί και οι Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωκαν την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Στο νέο σχέδιο προβλεπόταν η παραχώρηση μικρότερης βάσης, περίπου 5% της έκτασης, με καθεστώς μίσθωσης διάρκειας 50 ετών, καθώς και περιορισμός των εξουσιών αυτοδιοίκησης των Τουρκοκυπρίων. Ωστόσο, φαίνεται πως το σχέδιο ήταν εξ αρχής καταδικασμένο, αφού το πολιτικό σκηνικό ήταν ιδιαίτερα αρνητικό. Από τη μια, η Άγκυρα απέρριπτε κατηγορηματικά κάθε μορφή εκμίσθωσης, επιμένοντας σε λύση που θα διασφάλιζε πλήρη κυριαρχία, ενώ, από την άλλη, η ελληνοκυπριακή ηγεσία θεωρούσε ότι κάθε πρόταση χωρίς άνευ όρων ένωση ισοδυναμούσε με διχοτόμηση και, συνεπώς, δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Από την πλευρά του, ο Γεώργιος Παπανδρέου, παρά την αρχική του προθυμία να εξετάσει το σχέδιο και ακόμη και να προχωρήσει σε μονομερείς πρωτοβουλίες υπέρ της ένωσης, το απέρριψε τελικά στις 22 Αυγούστου, απορρίπτοντας ταυτόχρονα και κάθε ενδεχόμενο επιβολής του, προκαλώντας τη δυσφορία των Ηνωμένων Πολιτειών²³.

Δημοσίευμα της εφημερίδας «Ο Φιλελεύθερος» της 27^{ης} Αυγούστου 1964 πρόβαλλε την πλήρη πολιτική ταύτιση Μακαρίου και ελληνικής κυβέρνησης γύρω από τον στόχο της αυτοδιάθεσης και της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και παρουσίαζε την Ελλάδα ως προστάτιδα δύναμη του κυπριακού ελληνισμού ενώ απέρριπτε κατηγορηματικά κάθε μορφή συμβιβασμού, ανταλλαγμάτων ή διχοτομικής λύσης. Φαίνεται ότι ο Τύπος της εποχής δεν λειτουργούσε μόνο ενημερωτικά αλλά και ως μέσο πολιτικής κινητοποίησης και ενίσχυσης της εθνικής συνείδησης²⁴. Μετά την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων στη Γενεύη, ο Ντιν Άτσεσον, ως βοηθός του μεσολαβητή του ΟΗΕ, επιχείρησε να επηρεάσει τη διαχείριση του Κυπριακού ζητήματος μέσω ανεπίσημων εισηγήσεων προς την ελληνική και την τουρκική πλευρά. Στην Άγκυρα άφησε να εννοηθεί ότι οι

²³ Στο ίδιο.

²⁴ Ε. Ακρίτας, «Εθνικόν Συμβόλαιον Μακαρίου - Παπανδρέου: Αυτοδιάθεσις και Ένωσις», εφημ. Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), Απρίλιος 1964, σ. 1.

Ηνωμένες Πολιτείες θα στήριζαν την εφαρμογή του σχεδίου και την κατοχή της Καρπασίας από την Τουρκία, εφόσον αποφεύγονταν αιματηρές συγκρούσεις. Την ίδια ώρα, ενθάρρυνε την ελληνική πλευρά να επιδιώξει την *de facto* ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα μέσω της στρατιωτικής παρουσίας της ελληνικής Μεραρχίας στο νησί²⁵. Οι παρεμβάσεις αυτές των Αμερικανών αντικατοπτρίζουν τις διεθνείς πιέσεις και τις γεωπολιτικές επιδιώξεις που επηρέαζαν το Κυπριακό ζήτημα τη δεκαετία του 1960.

Η αποτυχία της αμερικανικής πρωτοβουλίας στο Κυπριακό, οδήγησε τον Μακάριο στην προσπάθεια ενίσχυσης των σχέσεων του νησιού με τη Σοβιετική Ένωση μέσω συμφωνιών στρατιωτικής συνεργασίας και προμήθειας όπλων, γεγονός που ανησύχησε ιδιαίτερα τις ΗΠΑ και την Τουρκία²⁶. Λίγους μήνες αργότερα, τον Μάρτιο του 1965, ο μεσολαβητής του ΟΗΕ Γκάλο Πλάζα παρουσίασε μια ιδιαίτερα σημαντική έκθεση για το Κυπριακό, η οποία θεωρείται μέχρι σήμερα από τα πιο ουσιαστικά κείμενα επί του θέματος. Στην έκθεση Πλάζα υποστηριζόταν ότι ούτε η επιστροφή στις συμφωνίες του 1959 ούτε η διζωνική ομοσπονδία μπορούσαν να αποτελέσουν ρεαλιστική λύση, ενώ απορριπτόταν και το ενδεχόμενο της διχοτόμησης. Ως καλύτερη προοπτική προτεινόταν η δημιουργία ενός ενιαίου και ανεξάρτητου κυπριακού κράτους με εγγυημένα δικαιώματα για τους Τουρκοκύπριους, ενώ η ένωση με την Ελλάδα αποκλειόταν προσωρινά. Η πρόταση έγινε αποδεκτή από τον Μακάριο και την ελληνική κυβέρνηση, όχι όμως από την Τουρκία και την τουρκοκυπριακή πλευρά²⁷.

Η δημοσιοποίηση της Έκθεσης Πλάζα ανέδειξε τις διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις που υπήρχαν στην ελληνοκυπριακή πλευρά για το μέλλον του Κυπριακού. Παρότι η έκθεση απέρριπτε τη διχοτόμηση και την ομοσπονδία ως μη

²⁵ Συρίγος, ό.π., σ. 15.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 16.

²⁷ Κούμας και Χουρχούλης, ό.π., σ. 99· Βαληνάκης, ό.π., σ. 106· Τζεργιάς, ό.π., σ. 475.

βιώσιμες λύσεις και υποστήριζε τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, το γεγονός ότι απέκλειε την ένωση ως επιθυμητή ή άμεση προοπτική προκάλεσε διαφορετικές αντιδράσεις στον Τύπο. Η Χαραυγή²⁸ υπογράμμισε κυρίως τη στήριξη της ανεξαρτησίας, της αυτοδιάθεσης και του ρόλου του ΟΗΕ, θεωρώντας την έκθεση ως θετική εξέλιξη επί του Κυπριακού, ενώ *Η Μάχη*²⁹ και η *Ελευθερία*³⁰ εστίασαν περισσότερο στην απόρριψη της Ένωσης, εκφράζοντας τις ανησυχίες του ενωτικού χώρου. Η Έκθεση Πλάζα φαίνεται πως σηματοδότησε μια σημαντική στροφή στη διεθνή προσέγγιση του Κυπριακού, προωθώντας την ανεξαρτησία ως τη βάση μιας μελλοντικής λύσης.

Η Τουρκία, απογοητευμένη από τη στάση της Δύσης και ιδιαίτερα μετά τη διεθνή απομόνωσή της στον ΟΗΕ³¹, άρχισε να αναπροσανατολίζει την εξωτερική της πολιτική. Ο αυξανόμενος αντιαμερικανισμός στο εσωτερικό της χώρας και η ανάγκη περιορισμού της σοβιετικής επιρροής υπέρ των Ελλήνων οδήγησαν την Άγκυρα σε σταδιακή προσέγγιση με τη Μόσχα. Η προσέγγιση αυτή εκφράστηκε με διπλωματικές επαφές αλλά και με την ανοχή της Τουρκίας στη διέλευση σοβιετικών πολεμικών πλοίων από τα Στενά. Η μεταστροφή της σοβιετικής πολιτικής υπέρ της Τουρκίας συνδέθηκε με βαθύτερους στρατηγικούς υπολογισμούς της Μόσχας στην περιοχή. Έτσι, από το 1964 και έπειτα, οι

²⁸ «Η λύση να βασίζεται στις αρχές του καταστατικού χάρτη του ΟΗΕ», *Χαραυγή*, Λευκωσία (31/03/1965).

²⁹ «Πλάζα: Ανεξαρτησία – Αλλά... να μην οδηγεί εις την Ένωσιν», *Η Μάχη*, Λευκωσία (31/03/1965).

³⁰ «Η έκθεσις του μεσολαβητού διά την Κύπρον προτείνει διαπραγματεύσεις διά "Πλήρως Ανεξάρτητον" κυπριακόν κράτος, το οποίον ν' απόσχη πάσης ενεργείας προς την Ένωσιν», *Ελευθερία*, Λευκωσία (31/03/1965).

³¹ Σύμφωνα με το Ψήφισμα 2077 (XX) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ (Δεκέμβριος 1965) για το Κυπριακό, η Κυπριακή Δημοκρατία αναγνωριζόταν ως πλήρως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, με δικαίωμα να λειτουργεί χωρίς ξένες παρεμβάσεις. Παράλληλα, όλα τα κράτη καλούνταν να σεβαστούν την ανεξαρτησία, την ενότητα και την εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου και να απέχουν από οποιαδήποτε επέμβαση εναντίον της. Επιπλέον, το ψήφισμα υποστήριζε τη συνέχιση των διαμεσολαβητικών προσπαθειών του ΟΗΕ για την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος.

ελληνικές θέσεις στο Κυπριακό βρέθηκαν ολοένα και πιο απομονωμένες, χωρίς ουσιαστική υποστήριξη ούτε από το ΝΑΤΟ ούτε από το ανατολικό μπλοκ³².

Κατά την περίοδο 1965-1967, το Κυπριακό ζήτημα επηρέασε καθοριστικά την ελληνική πολιτική ζωή και προκάλεσε έντονες αντιπαραθέσεις μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας. Η αποκάλυψη της οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ³³ το 1965 δημιούργησε σοβαρούς πολιτικούς και στρατιωτικούς κραδασμούς, συμβάλλοντας στην αποδυνάμωση της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου. Η κρίση που ακολούθησε, γνωστή ως «Ιουλιανά», επιδείνωσε περαιτέρω το πολιτικό κλίμα, καθώς στις 15 Ιουλίου 1965 ο Γεώργιος Παπανδρέου εξαναγκάστηκε σε παραίτηση ύστερα από τη σύγκρουσή του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο σχετικά με τον έλεγχο του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας. Την ίδια ημέρα σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση από πρώην στελέχη της ΕΚ, γνωστά ως «Αποστάτες». Η κυβέρνηση Στέφανου Στεφανόπουλου³⁴ επιδίωξε ελληνοτουρκική προσέγγιση, προτείνοντας την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με αντάλλαγμα την παραχώρηση στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία, γεγονός που επιβάρυνε περαιτέρω τις ελληνοκυπριακές σχέσεις. Οι σχέσεις των δύο πλευρών οξύνθηκαν ακόμη περισσότερο μετά την απόφαση της Αθήνας το 1966 να θέσει τις στρατιωτικές δυνάμεις της Κυπριακής Δημοκρατίας υπό τη διοίκηση του Γρίβα. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην παραίτηση του υπουργού

³² Συρίγος, ό.π., σ. 17.

³³ Η οργάνωση «ΑΣΠΙΔΑ» υπήρξε μια μυστική οργάνωση χαμηλόβαθμων αξιωματικών του ελληνικού στρατού, η οποία ανέπτυξε δράση στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, ηγέτης της οργάνωσης ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου (τότε υπουργός Συντονισμού), ωστόσο δεν αποδείχθηκε η ανάμειξή του σε αυτήν. Περισσότερα για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ βλ. Τ. Χατζηδημητρίου, *Κυπριακή Δημοκρατία 1964-1967: Από την Στρατιωτικοποίηση στη Στρατοκρατία. Το Κυπριακό και ο Ελληνικός Λαβύρινθος*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2023, σσ.532-537.

³⁴ Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου σχηματίστηκε τον Σεπτέμβριο του 1965 κατόπιν της δεύτερης αποτυχίας των αποστατών της ΕΚ να συγκροτήσουν κυβέρνηση.

Εξωτερικών Ηλία Τσιριμώκου και στην ανάληψη του υπουργείου από τον Ιωάννη Τούμπα, το όνομα του οποίου συνδέθηκε με το Πρωτόκολλο των Παρισίων^{35,36}.

Οι διαφωνίες μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας επανήλθαν στο προσκήνιο κατά το Συμβούλιο του Στέμματος³⁷ τον Φεβρουάριο του 1967, όταν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος εξέφρασε την αντίθεσή του στη συνέχιση του ελληνοτουρκικού διαλόγου. Ο ίδιος θεωρούσε ότι η διαδικασία αυτή ευνοούσε την Άγκυρα, ενώ ταυτόχρονα οδηγούσε στην αποεθνοποίηση του Κυπριακού ζητήματος και στην απομάκρυνσή του από το πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών. Παρά τις επιφυλάξεις του, υποχρεώθηκε τελικά να αποδεχθεί τη συνέχιση των συνομιλιών, διευκρινίζοντας, ωστόσο, ότι θα απέρριπτε οποιαδήποτε λύση προέβλεπε εδαφικά ανταλλάγματα προς την Τουρκία³⁸.

³⁵ Το Πρωτόκολλο των Παρισίων (Δεκέμβριος 1966) αποτέλεσε προσπάθεια διπλωματικής προσέγγισης Ελλάδας και Τουρκίας για την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος, χωρίς όμως να καταλήξει σε οριστική συμφωνία, λόγω των διαφορετικών θέσεων των δύο πλευρών σχετικά με το μέλλον της Κύπρου.

³⁶ Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 476.

³⁷ Το Συμβούλιο του Στέμματος της 6^{ης} Φεβρουαρίου 1967 στην Αθήνα λειτούργησε ως ανώτατο άτυπο συμβουλευτικό σώμα υπό τον βασιλιά Κωνσταντίνο Β', με αποκλειστική αποστολή τη χάραξη κοινής εθνικής στρατηγικής για το Κυπριακό.

³⁸ Α. Ν. Αθανασίου, *Κύπρος 1958-1974: Πορεία Ολέθρου*. Αθήνα, 1984, σσ. 340-341.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Η εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας και η στρατηγική της στο Κυπριακό

2.1. Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα

Οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά το επόμενο διάστημα υπήρξαν ραγδαίες. Η ανατροπή της κυβέρνησης του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και η επεισοδιακή παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του Ιωάννη Παρασκευόπουλου, στις 13 Ιανουαρίου 1967, σηματοδότησαν μια περίοδο έντονης πολιτικής αστάθειας. Στις 29 Μαρτίου 1967 ξέσπασε νέα σοβαρή πολιτική κρίση, όταν τα δύο μεγαλύτερα κόμματα, η ΕΚ και η ΕΡΕ, συγκρούστηκαν σχετικά με το ζήτημα της διατήρησης ή μη της βουλευτικής ασυλίας μετά τη διάλυση της Βουλής και έως την εκλογή νέας, θέμα με ιδιαίτερη βαρύτητα, δεδομένου ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου αντιμετώπιζε ποινική δίωξη για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Μπροστά στο νέο πολιτικό αδιέξοδο, η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου οδηγήθηκε σε παραίτηση, επαναφέροντας τη χώρα σε κατάσταση αβεβαιότητας, ενώ παράλληλα εντεινόταν οι φήμες για επικείμενο πραξικόπημα από κύκλους στρατηγών που διατηρούσαν στενούς δεσμούς με το Στέμμα. Μέσα σε αυτό το κρίσιμο πολιτικό περιβάλλον, ο Βασιλιάς αποφάσισε να αναθέσει την πρωθυπουργία στον αρχηγό της ΕΡΕ, Παναγιώτη Κανελλόπουλο, με αποστολή τη διεξαγωγή εκλογών στις 28 Μαΐου³⁹.

Ωστόσο, οι εκλογές αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ, καθώς κατά τη νύχτα της 20^{ης} προς την 21^η Απριλίου μία ομάδα ανώτερων αξιωματικών, η οποία σχετιζόταν με τον ΙΔΕΑ⁴⁰ και φέρεται να διατηρούσε επαφές με τη CIA, ανέτρεψε το νόμιμο καθεστώς της χώρας. Με την ενέργειά τους αυτή προηγήθηκαν

³⁹ Ο. Τσουνάκος, «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη δικτατορία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σσ. 222-223.

⁴⁰ Ο ΙΔΕΑ υπήρξε αντικομμουνιστική συνωμοτική οργάνωση αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού, η οποία συγκροτήθηκε κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και απέκτησε ιδιαίτερη επιρροή στις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις της μεταπολεμικής Ελλάδας.

αντίστοιχης κίνησης που φέρεται να προετοιμάζαν το Παλάτι και η ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων, με στόχο την αποτροπή της διαφαινόμενης εκλογικής νίκης του Γεώργιου Παπανδρέου⁴¹.

Η επιτυχία του πραξικοπήματος, το οποίο πραγματοποιήθηκε χωρίς εκτεταμένες συγκρούσεις, αποδίδεται μεταξύ άλλων στην απουσία αντίδρασης εκ μέρους των διοικητών των βασικών στρατιωτικών μονάδων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η ενέργεια αυτή είχε οργανωθεί από τη στρατιωτική ηγεσία με τη συναίνεση του Βασιλιά. Παράλληλα, δεν εκδηλώθηκαν λαϊκές κινητοποιήσεις, καθώς από τις πρώτες ώρες του πραξικοπήματος συνελήφθησαν πολιτικοί και άλλες προσωπικότητες με σημαντική επιρροή στην κοινή γνώμη. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν ο πρωθυπουργός Παναγιώτης Κανελλόπουλος, μέλη της κυβέρνησης, καθώς και ο Γεώργιος και ο Ανδρέας Παπανδρέου. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, μολονότι αιφνιδιάστηκε από τις εξελίξεις και εξοργίστηκε με την πρωτοβουλία των πραξικοπηματιών, οι οποίοι έδρασαν χωρίς τη συγκατάθεσή του και εκτός του πλαισίου της στρατιωτικής ιεραρχίας, τελικά συμβιβάστηκε με τη νέα πολιτική πραγματικότητα⁴².

Σύμφωνα με αμερικανικά έγγραφα της περιόδου, οι Ηνωμένες Πολιτείες φαίνεται ότι δεν είχαν προβλέψει την εκδήλωση του πραξικοπήματος. Ωστόσο, μετά την εκδήλωσή του δεν ανέλαβαν ιδιαίτερες πρωτοβουλίες για την ανατροπή των νέων δεδομένων που δημιουργήθηκαν. Άλλωστε, μία ενδεχόμενη πολιτική μεταβολή στην Ελλάδα θα μπορούσε να εξυπηρετήσει σημαντικές στρατηγικές επιδιώξεις της Ουάσιγκτον στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς η εγκαθίδρυση μιας φιλοαμερικανικής κυβέρνησης θα διευκόλυνε την αξιοποίηση του ελληνικού εναέριου και θαλάσσιου χώρου για την υποστήριξη του Ισραήλ, ενός από τους σημαντικότερους συμμάχους τους στην περιοχή, κατά τις παραμονές ενός νέου

⁴¹ Κ. Χατζηαντωνίου, *Κύπρος 1954-1974: Από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα: Ιωλκός, 2007, σ. 170.

⁴² Γ. Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού: Τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία 1960-2023*, Λευκωσία, 2004, σ. 185.

αραβοϊσραηλινού πολέμου⁴³. Παράλληλα, μια τέτοια εξέλιξη θα ευνοούσε τη διευθέτηση του Κυπριακού, το οποίο αποτελούσε διαρκή πηγή έντασης εντός του ΝΑΤΟ, ενώ θα εξασφάλιζε και τη διατήρηση της ισορροπίας στις σχέσεις με την Τουρκία με στόχο τη συνοχή της νοτιοανατολικής πτέρυγας της Συμμαχίας. Ταυτόχρονα, θα επιτύγχανε την αποδυνάμωση ή απομάκρυνση του Μακαρίου,⁴⁴ ο οποίος ακολουθούσε πολιτική προσέγγισης προς το ανατολικό μπλοκ. Εντούτοις, κατά τους πρώτους μήνες της διακυβέρνησης των συνταγματαρχών, οι Αμερικανοί διπλωμάτες διατήρησαν επιφυλακτική στάση απέναντι στα στελέχη της δικτατορίας, γεγονός που προκαλούσε ανησυχία και ανασφάλεια στον Γ. Παπαδόπουλο⁴⁵.

Η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα επιβάρυνε αμέσως τις σχέσεις Αθήνας και Λευκωσίας. Οι Ελληνοκύπριοι ανησυχούσαν ότι το νέο καθεστώς, απαλλαγμένο από τους περιορισμούς της κοινοβουλευτικής νομιμότητας, θα επιχειρούσε πραξικόπημα στην Κύπρο μέσω των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων που βρίσκονταν στο νησί υπό τον στρατηγό Γρίβα, με στόχο την προώθηση μιας λύσης συμβατής με τις τουρκικές απαιτήσεις. Το ενδεχόμενο αυτό προκάλεσε αντιδράσεις τόσο στη Μόσχα όσο και στο Λονδίνο. Οι Βρετανοί, μάλιστα, εξέφραζαν φόβους ότι ενδεχόμενο πραξικόπημα στο νησί θα οδηγούσε σε ευρύτερη αποσταθεροποίηση και ενδεχομένως σε τουρκική στρατιωτική επέμβαση⁴⁶.

Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν έντονο προβληματισμό τόσο στην κυπριακή πολιτική ηγεσία όσο και στην κοινή γνώμη, γεγονός που αποτυπώνεται στις δημοσιεύσεις του κυπριακού Τύπου της περιόδου. Το πρωτοσέλιδο του *Φιλελευθέρου* της 22^{ας} Απριλίου 1967 είναι ενδεικτικό για τον τρόπο με τον οποίο

⁴³ Σακκάς, *ό.π.*, σ. 73.

⁴⁴ Χατζηαντωνίου, *ό.π.*, σ. 169.

⁴⁵ Α. Παπαχελάς, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο 1967-1974: Ο Ιωαννίδης και η παγίδα της Κύπρου - Τα πετρέλαια στο Αιγαίο - Ο ρόλος των Αμερικανών*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2021, σ. 44.

⁴⁶ Σ. Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2002, σσ. 34-35.

μέρος του κυπριακού Τύπου προσέγγισε τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά την επιβολή της δικτατορίας. Η εφημερίδα περιγράφει το γεγονός ως «εκτροπή», η οποία «θλίβει βαθύτατα την Κύπρο», αποδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις συνέπειες που αυτή επέφερε στο δημοκρατικό πολίτευμα. Παράλληλα, εκφράζονται φόβοι και ανησυχίες για τις εξελίξεις στο Κυπριακό, καθώς αναφέρεται ότι «επί του Κυπριακού αι δυσμενείς επιπτώσεις εκ των Ελληνικών εξελίξεων δεν αποκλείονται». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η καταληκτική αναφορά ότι «η απάντησις της Κύπρου εις το στρατιωτικόν πραξικόπημα είναι μία και μονολεκτική: ΟΧΙ» συνοψίζει τη στάση της εφημερίδας απέναντι στο νέο πολιτικό καθεστώς⁴⁷.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Χαραυγή* της ίδιας ημέρας προσεγγίζει, επίσης, με επικριτική διάθεση τα γεγονότα, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει την ανησυχία που προκάλεσαν στον κυπριακό λαό οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Η εφημερίδα αναφέρεται σε «στυγνή στρατιωτική δικτατορία με την άμεση σύμπραξη Ανακτόρων, ΕΡΕ, αμερικανικής ΚΥΠ και ΝΑΤΟ» συνδέοντας το στρατιωτικό πραξικόπημα με ευρύτερους πολιτικούς και διεθνείς παράγοντες. Παράλληλα, γίνεται έκδηλη η ανησυχία για τις πιθανές επιπτώσεις που θα μπορούσαν να έχουν οι εξελίξεις αυτές για την Κύπρο και το Κυπριακό ζήτημα, καθώς γίνεται λόγος για «σοβαρότατους κινδύνους για την εθνική υπόθεση»⁴⁸.

Αντίθετα, το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Η Μάχη* της 22^{ας} Απριλίου 1967 αντανακλά μια περισσότερο συγκρατημένη προσέγγιση απέναντι στις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, διαφοροποιούμενη από την ανοιχτά επικριτική στάση που υιοθέτησαν οι δύο προαναφερθείσες κυπριακές εφημερίδες της περιόδου. Ο τίτλος «Ο Στρατός ανέλαβε την εξουσία εις Ελλάδα» παρουσιάζει το γεγονός με τρόπο κυρίως πληροφοριακό, χωρίς να συνοδεύεται από χαρακτηρισμούς που αποδίδουν σαφή πολιτική ή ιδεολογική θέση. Αν και γίνεται λόγος για τη διάλυση

⁴⁷ «Δικτατορία εις την Ελλάδα», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (22/04/1967).

⁴⁸ «Επεβλήθη ωμή στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα», *Χαραυγή*, Λευκωσία (22/04/1967).

των πολιτικών κομμάτων και για περιοριστικά μέτρα, τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στο πλαίσιο της ειδησεογραφικής καταγραφής των γεγονότων και όχι στο πλαίσιο μιας άμεσης πολιτικής αξιολόγησης⁴⁹. Η διαφοροποίηση της *Μάχης* από τις υπόλοιπες εφημερίδες φανερώνει ότι ο κυπριακός Τύπος δεν διαμόρφωσε ενιαία στάση έναντι της ελληνικής δικτατορίας από την πρώτη στιγμή. Αντίθετα, καταγράφονται διαφορετικοί βαθμοί πολιτικής τοποθέτησης, από την άμεση καταδίκη έως την επιφυλακτική και ουδέτερη παρουσίαση των γεγονότων, γεγονός που αντανακλά τόσο τις πολιτικές ταυτότητες των εντύπων όσο και τις διαφορετικές εκτιμήσεις τους για τις επιπτώσεις των εξελίξεων στην Κύπρο.

Τα γεγονότα σχολιάστηκαν, επίσης, από τον νεαρό τότε νομικό και αρθρογράφο, Κωστή Χατζηκωστή⁵⁰, μέσα από το άρθρο του «Δυστυχείς προβλέψεις», που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελευθερία* στις 23 Απριλίου του 1967. Ερμηνεύοντας την πολιτική επικαιρότητα των ημερών προχώρησε σε μια κριτική αποτίμηση της πολιτικής κατάστασης που διαμορφώθηκε μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Αμφισβήτησε ευθαρσώς τη νομιμοποιητική βάση των επιχειρημάτων που προβλήθηκαν για την επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος και υποστήριξε ότι δεν υφίσταντο αντικειμενικές συνθήκες πολιτικής ή κοινωνικής αστάθειας που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την αναστολή των δημοκρατικών θεσμών. Υποστήριξε, ακόμα, ότι η Ελλάδα, ως ιστορική κοιτίδα της δημοκρατίας, δεν ταυτιζόταν με αυταρχικές πρακτικές που περιορίζαν τη λαϊκή κυριαρχία και παραβίαζαν τη συνταγματική τάξη. Παράλληλα, μέσα από έντονο και επικριτικό ύφος, επιχείρησε να αναδείξει τον κίνδυνο που δημιουργούσε η απομάκρυνση από τις δημοκρατικές αρχές και

⁴⁹ «Ο Στρατός ανέλαβε την εξουσίαν εις Ελλάδα», *Η Μάχη*, Λευκωσία (22/04/1967).

⁵⁰ Ο Κωστής Χατζηκωστής είναι Κύπριος δικηγόρος και καταξιωμένος επαγγελματίας του χώρου των μέσων ενημέρωσης, με σημαντική παρουσία στη δημοσιογραφία, την αρθρογραφία, τη συγγραφή και τις εκδόσεις.

εξέφραζε την προσδοκία για επιστροφή στη συνταγματική ομαλότητα εντός των επόμενων ημερών⁵¹.

2.2. Η θέση του Κυπριακού στη στρατηγική των συνταγματαρχών

Από την αρχή της διακυβέρνησής τους, οι πραξικοπηματίες επιχείρησαν να αναλάβουν πρωτοβουλίες σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα, προβάλλοντας ως βασική επιδίωξη την προοπτική της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Ωστόσο, ο στρατηγικός σχεδιασμός του στρατιωτικού καθεστώτος γύρω από το Κυπριακό υπήρξε μάλλον συγκεχυμένος. Για αρκετό διάστημα – πέραν των δύο μηνών – δεν ήταν ξεκάθαρο αν η Αθήνα θα επιχειρούσε πρώτα να ανατρέψει τον Μακάριο και έπειτα να διαπραγματευτεί με την Τουρκία ή αν θα ακολουθούσε την αντίστροφη πορεία: πρώτα συμφωνία με την Άγκυρα και στη συνέχεια επιβολή της στην Κύπρο με τη βοήθεια της ελληνικής μεραρχίας. Τελικά, τον Ιούλιο του 1967, φαίνεται πως επιλέχθηκε η δεύτερη λύση, δηλαδή η επίτευξη συμφωνίας με την Τουρκία πρώτα και η εφαρμογή της στην Κύπρο στη συνέχεια. Ρόλο σε αυτή την απόφαση πιθανόν έπαιξαν τόσο οι έντονες βρετανικές παρεμβάσεις όσο και η αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στο ενδεχόμενο μονομερούς επιβολής λύσης στο Κυπριακό, παρά την αντίθετη θέση της κυβέρνησης Μακαρίου⁵².

Η πολιτική που οδήγησε στην απόφαση για τη συνάντηση του Έβρου στηρίχθηκε, επίσης, σε δύο βασικές εκτιμήσεις της χουντικής ηγεσίας. Η πρώτη ήταν ότι το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου μπορούσε να επιτύχει ταχέως την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, μέσω μιας διπλωματίας απαλλαγμένης από τις δεσμεύσεις των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων. Η δεύτερη ήταν ότι η Αθήνα είχε τη δυνατότητα να προωθήσει λύση στη βάση του σχεδίου Άτσεσον του 1964, το οποίο προέβλεπε ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με αντάλλαγμα την

⁵¹ Κ. Χατζηκωστής, «Δυστυχείς προβλέψεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία (23/04/1967).

⁵² Σ. Ριζάς, «Ελληνοτουρκική συνάντηση στον Έβρο», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (23/07/2017).

παραχώρηση στην Τουρκία στρατιωτικής βάσης σε περιοχή ίση με το 5% του κυπριακού εδάφους, καθώς και ευρεία αυτοδιοίκηση στις τουρκοκυπριακές περιοχές⁵³.

Την πεποίθηση της ηγεσίας του στρατιωτικού καθεστώτος ότι η ένωση μπορούσε να επιτευχθεί φαίνεται πως ενίσχυσε μια συγκεκριμένη συγκυρία. Ο Ιωάννης Τούμπας, υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης των αποστατών της ΕΚ το 1966, είχε ξεκινήσει διμερείς συνομιλίες με την Τουρκία για το Κυπριακό. Οι διαπραγματεύσεις αυτές οδήγησαν, τον Δεκέμβριο του 1966, στην υπογραφή πρακτικού με τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών Τσαγλαγιανγκίλ. Σε αυτό καταγραφόταν η θέση της ελληνικής πλευράς για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με αντάλλαγμα την παραχώρηση μίας από τις δύο βρετανικές βάσεις στην Τουρκία, ενώ η θέση της τουρκικής πλευράς παρέμενε στη λύση της δεσμευμένης ανεξαρτησίας⁵⁴. Παρότι δεν υπάρχουν γραπτές αποδείξεις ότι η Άγκυρα αποδεχόταν τη λύση της ένωσης, ο Τούμπας είχε την εντύπωση ότι η τουρκική πλευρά ήταν διατεθειμένη να τη συζητήσει. Η αντίληψη αυτή πιθανότατα επηρέασε τη ηγεσία του δικτατορικού καθεστώτος και γι' αυτό προχώρησε στη διμερή ελληνοτουρκική συνάντηση⁵⁵.

Η ελληνοτουρκική συνάντηση κορυφής πραγματοποιήθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου στην παραμεθόρια κωμόπολη Κεσάν του Έβρου και επαναλήφθηκε την επομένη στην Αλεξανδρούπολη, χωρίς τη συμμετοχή αντιπροσωπείας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Πολύ γρήγορα έγινε φανερό ότι οι δύο πλευρές δεν είχαν προετοιμαστεί κατάλληλα ούτε είχαν ξεκαθαρίσει εκ των προτέρων τις θέσεις τους, με αποτέλεσμα να καταστεί εμφανές το αδιέξοδο των συνομιλιών. Ο Τούρκος πρωθυπουργός επιβεβαίωσε δημοσίως την πλήρη διαφωνία Ελλάδας και

⁵³ Στο ίδιο.

⁵⁴ Το καθεστώς «δεσμευμένης ανεξαρτησίας» αφορούσε σε μια μορφή κυριαρχίας περιορισμένης από διεθνείς εγγυήσεις και πολιτικές δεσμεύσεις, που απέκλειαν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και διατηρούσαν ενισχυμένη τουρκική παρουσία στο νησί.

⁵⁵ Στο ίδιο.

Τουρκίας ως προς το μελλοντικό καθεστώς της Κύπρου, υπογραμμίζοντας ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να γίνει αποδεκτή από την Άγκυρα και ότι ακόμη και η αναφορά σε αυτή τη μορφή λύσης θα οδηγούσε σε αύξηση της έντασης και πιθανή σύγκρουση μεταξύ των δύο χωρών⁵⁶. Η τουρκική ηγεσία αντιπρότεινε ως εναλλακτικές λύσεις είτε την ομοσπονδιακή διευθέτηση του Κυπριακού ζητήματος είτε την κατάργηση του καθεστώτος ανεξαρτησίας της Κύπρου και την εγκαθίδρυση ενός πλαισίου κοινής ελληνοτουρκικής διαχείρισης του νησιού⁵⁷.

Στο πρωτοσέλιδο άρθρο της η εφημερίδα *Ελευθερία* της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1967 αποτυπώνει το κλίμα της έντονης πολιτικής αβεβαιότητας γύρω από τις εξελίξεις της Συνάντησης του Έβρου, προβάλλοντας κυρίως την ανησυχία ότι οι κρίσιμες εξελίξεις και οι ελληνοτουρκικές διαβουλεύσεις εξελίσσονταν χωρίς πλήρη ενημέρωση ή ουσιαστική συμμετοχή της κυπριακής κυβέρνησης, εφόσον γίνεται ξεκάθαρη αναφορά ότι «ουδέν γνωρίζει η κυβέρνηση Μακαρίου». Μέσα από αυτή τη διατύπωση η εφημερίδα *Ελευθερία* φαίνεται να αντιμετωπίζει με επιφύλαξη τις ελληνικές ενέργειες, αφήνοντας να διαφανεί ότι η Αθήνα, υπό το καθεστώς της χούντας, χειρίζεται το Κυπριακό ως αντικείμενο διμερούς ελληνοτουρκικής διαπραγμάτευσης χωρίς ουσιαστική εμπλοκή της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η *Ελευθερία* δεν διατυπώνει ευθέως κατηγορία εναντίον της Ελλάδας, ωστόσο η επιλογή να προβληθούν πληροφορίες περί «μυστικής συμφωνίας» και «διαβιβάσεως χαρτών» υποδηλώνει φόβους ότι λαμβάνονται αποφάσεις που πιθανόν να επηρεάσουν το μέλλον της Κύπρου ερήμην της κυπριακής ηγεσίας⁵⁸.

⁵⁶ Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2005, σ. 183.

⁵⁷ Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 100· Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 187-188.

⁵⁸ «Ο τουρκικός Τύπος γράφει ότι επετεύχθη λύσις και καθορίζει ημερομηνίαν υπογραφής της», *Ελευθερία*, Λευκωσία (09/09/1967).

Η εφημερίδα *Χαραυγή*, στο πρωτοσέλιδό της της ίδιας ημέρας, παρουσιάζει τις εξελίξεις γύρω από τη Συνάντηση του Έβρου δίνοντας έμφαση στη διασφάλιση της συμμετοχής της κυπριακής πλευράς στις αποφάσεις που αφορούσαν το Κυπριακό. Στον κύριο τίτλο «Η Κύπρος δεν θα δεχθεί ξεπούλημα» προβάλλεται η θέση ότι η επίλυση του Κυπριακού δεν θα μπορούσε να καθοριστεί μέσω εξωτερικών παρεμβάσεων ή διευθετήσεων χωρίς τη συμμετοχή της κυπριακής ηγεσίας και χωρίς να ληφθεί υπόψη η επιθυμία του κυπριακού λαού. Παράλληλα, το δημοσίευμα αναφέρεται σε «παρασκηνιακή δραστηριότητα των αμερικανικών υπηρεσιών», οι οποίες, σύμφωνα με την εφημερίδα, ασκούσαν πιέσεις προς την ελληνική πλευρά για την προώθηση μιας διευθέτησης του ζητήματος μέσω διαπραγματεύσεων με την Τουρκία. Ταυτόχρονα, στο άρθρο προβάλλεται η θέση ότι «η κυπριακή κυβέρνηση δεν γνωρίζει τίποτε για την ουσία του διαλόγου», στοιχείο που μαρτυρεί τις επιφυλάξεις της σχετικά με τον βαθμό ενημέρωσης και συμμετοχής της κυπριακής κυβέρνησης στις εξελίξεις. Η αναφορά, επίσης, στις «γνωστές διαμελιστικές αρχές» της Τουρκίας παρουσιάζει τις τουρκικές επιδιώξεις ως σταθερές και διαχρονικές, ενισχύοντας την εικόνα ότι οι συνομιλίες ενδέχεται να επηρεάσουν ουσιαστικά το μέλλον της Κύπρου. Μέσα από το δημοσίευμα της *Χαραυγής*, η Ελλάδα δεν εμφανίζεται αποκλειστικά ως εκφραστής των κυπριακών θέσεων, αλλά ως μέρος μιας ευρύτερης διπλωματικής διαδικασίας, για την οποία διατυπώνονται επιφυλάξεις ως προς τον τρόπο διαχείρισης του Κυπριακού κατά την περίοδο αυτή⁵⁹. Τα δύο δημοσιεύματα αντανakλούν την αυξανόμενη δυσπιστία ενός τμήματος του κυπριακού Τύπου απέναντι στις πρωτοβουλίες της Αθήνας και αναδεικνύει την ανησυχία ότι η Ελλάδα, αντί να λειτουργεί αποκλειστικά ως υπερασπιστής των κυπριακών συμφερόντων, ενδέχεται να προωθεί στρατηγικές επιλογές που δεν ταυτίζονται πλήρως με τις επιδιώξεις της Λευκωσίας.

⁵⁹ «Η Αγκυρα δεν θα παρεκκλίνει από τις γνωστές διαμελιστικές “αρχές” της», *Χαραυγή*, Λευκωσία (09/09/1967).

Το πρωτοσέλιδο του *Φιλελεύθερου* της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1967 παρουσιάζει τις εξελίξεις εστιάζοντας κυρίως στις θέσεις της τουρκικής πλευράς και στις πιθανές κατευθύνσεις των διαπραγματεύσεων. Ο κεντρικός τίτλος «Δεν θα συζητηθή γνήσια “Ένωση” εις Θράκην», ο οποίος αποδίδεται σε τουρκικές πηγές, αφήνει να διαφανεί ότι οι συνομιλίες δεν κινούνταν προς την κατεύθυνση της παραδοσιακής επιδίωξης της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, αλλά ότι εξετάζονταν άλλες μορφές διευθέτησης του ζητήματος. Η αναφορά σε συζητήσεις περί «καντονίων» και «ομοσπονδιακής λύσης» ενισχύει αυτή την άποψη, παρουσιάζοντας τις προτάσεις που συνδέονταν με τις τουρκικές επιδιώξεις για το Κυπριακό. Παράλληλα, η επισήμανση ότι «αι αθηναϊκαί εφημερίδες δεν προβάλλουν την Ένωσιν» υποδηλώνει ότι ο κυπριακός Τύπος παρακολουθούσε και αξιολογούσε τη στάση που διαμορφωνόταν στην Ελλάδα γύρω από το Κυπριακό. Σε αντίθεση με τις εφημερίδες *Χαραυγή* και *Ελευθερία*, οι οποίες διατύπωναν σαφέστερες επιφυλάξεις για τον βαθμό συμμετοχής της κυπριακής πλευράς στις διαβουλεύσεις, ο *Φιλελεύθερος* υιοθετεί περισσότερο πληροφοριακή προσέγγιση και αποφεύγει την άμεση αμφισβήτηση των ελληνικών χειρισμών. Ωστόσο, αναδεικνύεται έμμεσα ο προβληματισμός σχετικά με το κατά πόσο οι διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συνέχιζαν να στηρίζονται στους παραδοσιακούς στόχους της ελληνικής και κυπριακής πολιτικής ή εάν διαμορφωνόταν ένα διαφορετικό πλαίσιο διαχείρισης του Κυπριακού ζητήματος⁶⁰.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Η Μάχη* της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1967 παρουσιάζει τη Συνάντηση του Έβρου με ιδιαίτερα θετικό τρόπο, δίνοντας έμφαση στη σημασία και στις προοπτικές των ελληνοτουρκικών συνομιλιών. Ο τίτλος «Ανοίγει η οδός προς τελικήν λύσιν», σε συνδυασμό με τη διατύπωση ότι πραγματοποιείται μια «ιστορική συνάντησις», αποδίδει στις διαπραγματεύσεις

⁶⁰ «Δεν θα συζητηθή γνήσια Ένωση εις Θράκην», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (09/09/1967).

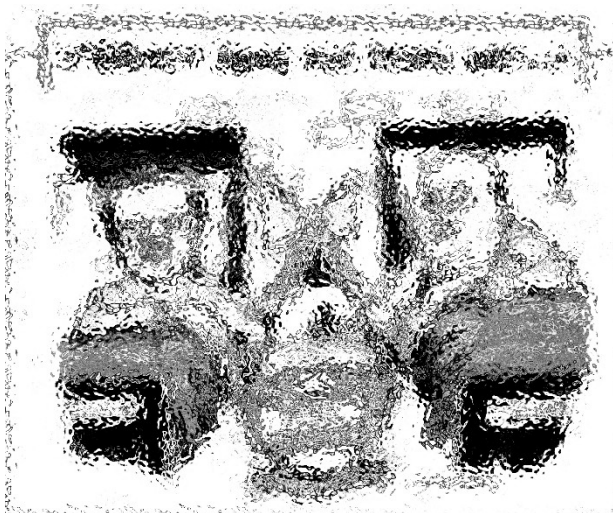
χαρακτήρα καθοριστικής εξέλιξης για την πορεία του Κυπριακού ζητήματος. Σε αντίθεση με τη *Χαραυγή*, η οποία εστιάζει στον βαθμό συμμετοχής της κυπριακής πλευράς και εκφράζει επιφυλάξεις για τους χειρισμούς της Αθήνας, η *Μάχη* παρουσιάζει τις ελληνικές πρωτοβουλίες ως θετική διπλωματική εξέλιξη και ως ενέργεια που θα μπορούσε να συμβάλει στην προώθηση μιας λύσης. Παράλληλα, οι αναφορές στις δηλώσεις του Κόλλια και του Τούρκου πρωθυπουργού Ντεμιρέλ, οι οποίοι εκφράζουν ικανοποίηση και προσδοκίες για την πορεία των συνομιλιών, ενισχύουν την εικόνα ενός κλίματος συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών. Η επιλογή της εφημερίδας να προβάλλει κυρίως τις προσδοκίες για επιτυχή έκβαση των επαφών υποδηλώνει μια περισσότερο υποστηρικτική στάση απέναντι στις ελληνικές πρωτοβουλίες της περιόδου⁶¹.

⁶¹ «Ανοίγει η οδός προς την τελικήν λύσιν», *Η Μάχη*, Λευκωσία (09/09/1967).

Η απεικόνιση της Συνάντησης του Έβρου σε γελοιογραφίες* της Χαραυγής



Χαραυγή, 09/09/1967



Χαραυγή, 12/09/1967

Οι δύο γελοιογραφίες της Χαραυγής, που δημοσιεύθηκαν στις 9 και 12 Σεπτεμβρίου 1967, λειτουργούν ως οπτικό σχόλιο των πολιτικών θέσεων που διατυπώνονταν στα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας σχετικά με τη Συνάντηση του Έβρου και τον τρόπο διαχείρισης του Κυπριακού ζητήματος. Στην πρώτη γελοιογραφία απεικονίζονται οι πρωθυπουργοί Ελλάδας και Τουρκίας, Κόλλιας και Ντεμιρέλ, ως «Μεγαλέξανδροι» να στέκονται πάνω από την Κύπρο κρατώντας σπαθιά έτοιμοι να την τεμαχίσουν, ενώ η συνοδευτική λεζάντα «Ότι δεν λύεται, κόβεται», παραπέμπει στη λύση του Γόρδιου δεσμού. Η απόδοση Κόλλια ως Μεγάλου Αλεξάνδρου ενισχύει την χλεύη του γελοιογράφου έναντι των συνταγματαρχών που αυτοπροβάλλονταν ως «σωτήρες του έθνους». Η απεικόνιση των σπαθιών και η χρήση του ρήματος «κόβεται» αποτελούν σαφείς αναφορές στον ενδεχόμενο διαμελισμό του νησιού και στην επιδιωκόμενη λύση της «διπλής ένωσης». Ταυτόχρονα, ενώ η Κύπρος αποτελεί το κεντρικό ζήτημα της συνάντησης, δεν εκπροσωπείται από κάποιο πολιτικό πρόσωπο· αντιθέτως, συμβολίζεται ως άψυχο αντικείμενο πάνω στο οποίο επεμβαίνουν οι ηγέτες της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η επιλογή αυτή λειτουργεί ως σχόλιο για την απουσία κυπριακής φωνής στις διαπραγματεύσεις και για την αντιμετώπιση του Κυπριακού ως ζητήματος που ρυθμίζεται από τρίτους. Αντίστοιχα, η δεύτερη γελοιογραφία, που δημοσιεύθηκε μετά την ολοκλήρωση των συνομιλιών, παρουσιάζει τους Κόλλια και Ντεμιρέλ ξαπλωμένους σε κρεβάτια έχοντας ανάμεσά τους μια κούνια με την επιγραφή «κοινόν ανακοινωθέν», συνοδευόμενη από τη φράση «Ωδινεν όρος και έτεκε μυν». Η χρήση της συγκεκριμένης έκφρασης υποδηλώνει ότι οι υψηλές προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί γύρω από τις συνομιλίες δεν συνοδεύτηκαν από αντίστοιχης σημασίας αποτελέσματα. Οι δύο γελοιογραφίες αποτυπώνουν με σαφήνεια την επιφυλακτική προσέγγιση που επέδειξε η εφημερίδα απέναντι στις εξελίξεις του Έβρου.

* Η μορφή των γελοιογραφιών έχει τροποποιηθεί για λόγους προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας του δημιουργού.

2.3. Τα γεγονότα της Κοφίνου του 1967

Μετά την αποτυχία της διμερούς ελληνοτουρκικής συνάντησης στον Έβρο, ακολούθησαν επιπλέον ατυχείς χειρισμοί εκ μέρους της ελληνικής πλευράς. Η κυβέρνηση των Αθηνών, παρά τη σαφή αντίθεση της Άγκυρας, συνέχισε να προωθεί την επιλογή της Ένωσης, οργανώνοντας διαδοχικές επισκέψεις υψηλόβαθμων κρατικών και στρατιωτικών αξιωματούχων στην Κύπρο. Εκτός από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, τη ρητορική της ένωσης υποστήριξαν τόσο ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος όσο και ο αρχηγός του ΓΕΣ Γρηγόριος Σπαντιδάκης κατά τη διάρκεια επίσκεψής τους στο νησί⁶².

Σύμφωνα με μαρτυρία του Γιάννη Αθανασίου, απόστρατου αξιωματικού, βετεράνου της μάχης της Κοφίνου στην Κύπρο, η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 23^{ης} Ιουλίου του 2025, η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη από τα τέλη Αυγούστου του 1967 οργανώσει μυστική επιχείρηση μεταφοράς Ελλήνων αξιωματικών και υπαξιωματικών στην Κύπρο μέσω πλοίου της γραμμής. Οι περίπου 500 στρατιωτικοί, που κατέφθασαν στο νησί, διαλανθάνοντας την επιτήρηση των τουρκικών μυστικών υπηρεσιών εντάχθηκαν στις μονάδες της Εθνικής Φρουράς. Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία τον Σεπτέμβριο του 1967, ένοπλες ομάδες της παράνομης τουρκοκυπριακής οργάνωσης ΤΜΤ είχαν ενισχύσει την παρουσία τους στα χωριά Κοφίνου και Άγιος Θεόδωρος, που βρίσκονται νοτίως της Λευκωσίας⁶³.

Εν τω μεταξύ, εξαιτίας της αυξανόμενης έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τουρκικά αεροσκάφη, από τα μέσα Σεπτεμβρίου, προχώρησαν σε παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου. Οι διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης σε διπλωματικό επίπεδο δεν απέφεραν ουσιαστικά αποτελέσματα και η υποβολή σχετικών διαβημάτων προς τις πρεσβείες των κρατών-μελών του

⁶² Σβολόπουλος, ό.π., σ. 183.

⁶³ Α. Κατσικίδης, «Μαρτυρία από τα γεγονότα του 1967 στην Κύπρο: Υπήρχε φόβος, αλλά προείχαν η πατρίδα και ο ελληνισμός, *Η Καθημερινή* (23/07/2025).

NATO δεν επηρέασαν τις εξελίξεις. Η αντίδραση της ελληνικής πλευράς στις τουρκικές προκλήσεις εκδηλώθηκε στην Κύπρο τον Νοέμβριο του ίδιου έτους⁶⁴.

Η κάλυψη των εξελίξεων από τον κυπριακό Τύπο στις 10 Νοεμβρίου 1967 φανερώνει κοινή ανησυχία για την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αλλά φαίνεται πως η κάθε εφημερίδα είχε διαφορετικές δημοσιογραφικές προτεραιότητες. Ο Φιλελεύθερος προβάλλει τις καταγγελίες της Ελλάδας προς τα Ηνωμένα Έθνη για τις παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά αεροσκάφη, αναδεικνύοντας κυρίως τη διεθνή διάσταση της έντασης⁶⁵. Παρόμοια θεματολογία υιοθετεί και η Χαραυγή, η οποία εστιάζει στις τουρκικές αεροπορικές παραβιάσεις και στις ελληνικές διπλωματικές αντιδράσεις, παρουσιάζοντας το ζήτημα ως μέρος της ευρύτερης ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης⁶⁶. Η Ελευθερία επιλέγει να αναδείξει τις απειλές της Άγκυρας και τις στρατιωτικές κινήσεις της Τουρκίας στην περιοχή, δίνοντας έμφαση στον κίνδυνο κλιμάκωσης της κρίσης⁶⁷. Αντίθετα, Η Μάχη διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες εφημερίδες, καθώς επικεντρώνεται στη στενότερη συνεργασία Ελλάδας και Κύπρου και προβάλλει τη θέση ότι η συμμετοχή της Κύπρου σε οποιαδήποτε νέα τριμερή διάσκεψη μεταξύ Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας δε θα έφερε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα⁶⁸. Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις καταδεικνύουν ότι, ήδη πριν από τα γεγονότα της Κοφίνου, οι εφημερίδες επέλεξαν να φωτίσουν διαφορετικές πτυχές της πολιτικής και διπλωματικής επικρατούσας κατάστασης.

⁶⁴ «Η ελλαδοκυπριακή σύγκρουση και η τουρκική εισβολή», στο *Ιστορία της Κύπρου, Ανεξαρτησία-Τουρκική εισβολή-Η Κύπρος σήμερα*, τόμ. Δ', διευθ. έκδ. Γεώργιος Καραχασάνης και Παναγιώτης Ψυρρής, Λευκωσία: Οδύσσεια, 2010, σσ. 55-56.

⁶⁵ «Δέκα τουρκικά αεροπλάνα παρεβίασαν τον ελληνικό χώρο εις μέγα βάθος», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (10/11/1967).

⁶⁶ «Τουρκικά μαχητικά έφθασαν μέχρι την Εύβοια και τον Άθω!», *Χαραυγή*, Λευκωσία (10/11/1967).

⁶⁷ «Εντείνονται αι απειλαί της Άγκυρας», *Ελευθερία*, Λευκωσία (10/11/1967).

⁶⁸ «Στενωτέρα συνεργασία μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδος και Κύπρου με σκοπόν την Ένωσιν», *Η Μάχη*, Λευκωσία (10/11/1967).

Τα γεγονότα του Νοεμβρίου, που οδήγησαν σε αντιπαράθεση ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων, εκτυλίχθηκαν στα μικτά χωριά Άγιος Θεόδωρος (τουρκ. Μπογαζιτζή) και Κοφίνου (τουρκ. Γκετσιτ Καλέ), που βρίσκονται στο νότιο τμήμα της Κύπρου, κοντά στην κεντρική οδική αρτηρία Λάρνακας-Λεμεσού. Στο χωριό Άγιος Θεόδωρος, η τουρκοκυπριακή συνοικία βρισκόταν στο βόρειο τμήμα του χωριού και διέθετε άμεση πρόσβαση στην κεντρική οδική αρτηρία. Αντίθετα, η ελληνοκυπριακή συνοικία, στο νότιο τμήμα, εξυπηρετείτο είτε μέσω της τουρκοκυπριακής συνοικίας είτε μέσω αγροτικής οδού, που, όμως, ήταν δυσπρόσιτη για τα μη αγροτικά οχήματα⁶⁹.

Τον Νοέμβριο του 1967, η TMT εγκατέστησε θέσεις στα υψώματα της περιοχής, παρεμποδίζοντας την πρόσβαση των Ελληνοκυπρίων στον κεντρικό δρόμο. Παράλληλα, προέκυψαν δυσχέρειες και στη διέλευση του οδικού άξονα στην περιοχή της Κοφίνου, η οποία κατοικούνταν σχεδόν αποκλειστικά από μουσουλμανικό πληθυσμό. Επιπλέον, η TMT αξίωνε από τα διερχόμενα λεωφορεία να φέρουν τουρκικές πινακίδες προορισμού, αντί ελληνικών, ως προϋπόθεση για την απρόσκοπτη διέλευσή τους. Ως απάντηση στις εξελίξεις αυτές, η Εθνική Φρουρά εντατικοποίησε τις περιπολίες της στην περιοχή με τη χρήση θωρακισμένων οχημάτων⁷⁰.

Τα δημοσιεύματα της 14^{ης} Νοεμβρίου 1967 – παραμονής των γεγονότων στην Κοφίνου – καταδεικνύουν για ακόμα μία φορά τις διαφορετικές προσεγγίσεις του κυπριακού Τύπου απέναντι στην κλιμακούμενη κρίση. Ο Φιλελεύθερος αφιερώνει το πρωτοσέλιδό του στις δηλώσεις του Ραούφ Ντενκτάς μετά την επιστροφή του στην Τουρκία,⁷¹ προβάλλοντας τις θέσεις του σχετικά με

⁶⁹ Κατσικίδης, ό.π..

⁷⁰ Στο ίδιο.

⁷¹ Ο Ραούφ Ντενκτάς, ηγετική μορφή της TMT μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-1964, είχε χαρακτηριστεί ανεπιθύμητο πρόσωπο από την Κυπριακή Δημοκρατία και εγκαταστάθηκε στην Άγκυρα, από όπου διατηρούσε επαφές με την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Στις 31 Οκτωβρίου 1967 συνελήφθη από τις κυπριακές αρχές μετά την παράνομη είσοδό του στην Δημοκρατία, ενώ στις 12 Νοεμβρίου του ίδιου έτους αφέθηκε ελεύθερος έπειτα από διεθνείς παρεμβάσεις και έντονες τουρκικές πιέσεις.

την αποστολή του στην Κύπρο και τις κατηγορίες που του αποδίδονταν⁷². Στο οπισθόφυλλό της η εφημερίδα μεταφέρει το ενδιαφέρον στην κατάσταση που επικρατούσε στον Άγιο Θεόδωρο Λάρνακας, περιγράφοντας την ένταση που είχε διαμορφωθεί στο μικτό χωριό και τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός. Η *Χαραυγή*, από την πλευρά της, αναφέρεται επίσης στον Ντενκτάς, εστιάζοντας όμως στις πολιτικές του παρεμβάσεις και στις εκκλήσεις του για αλλαγή της τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό⁷³, ενώ στο οπισθόφυλλό της προβάλλει τη διάψευση πληροφοριών περί κατάρριψης τουρκικού αεροσκάφους από την ελληνική κυβέρνηση. Αντίθετα, η *Μάχη* αναδεικνύει την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, δίνοντας έμφαση στις διπλωματικές και στρατιωτικές διαστάσεις της. Παράλληλα, η εφημερίδα αναφέρεται στις ελληνικές διαψεύσεις για την κατάρριψη του τουρκικού αεροσκάφους και στην ετοιμότητα της Ελλάδος να αντιμετωπίσει τις τουρκικές προκλήσεις⁷⁴.

Όπως προκύπτει από τη μαρτυρία του Γιάννη Αθανασίου, πριν από την έναρξη των επιχειρήσεων ο στρατηγός Γεώργιος Γρίβας, υπό την ιδιότητά του ως αρχηγού της Εθνικής Φρουράς, επισκέφθηκε την περιοχή και προειδοποίησε τους Τουρκοκυπρίους να τερματίσουν τις προκλητικές ενέργειες. Κατά τον ίδιο, οι προειδοποιήσεις αυτές δεν είχαν αποτέλεσμα, γεγονός που οδήγησε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο να εγκρίνει την ανάληψη στρατιωτικής δράσης υπό την ευθύνη του Γρίβα. Η επιχείρηση «Γρόνθος» ξεκίνησε στις 14 Νοεμβρίου 1967 με τη συμμετοχή περίπου 300 ανδρών, 50 αρμάτων μάχης και μονάδων των ΛΟΚ, της αστυνομίας και του πυροβολικού. Σύμφωνα με την περιγραφή του Αθανασίου, οι δυνάμεις της Εθνικής Φρουράς περικύκλωσαν τα χωριά Άγιος Θεόδωρος και

⁷² «Ο Ντενκτάς λέγει ότι ήλθεν εις Κύπρον διά να αποστομώσει όσους τον κατηγορούν», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (14/11/1967).

⁷³ «Ο Ντενκτάς εκάλεσε την Τουρκία ν' αλλάξει πολιτική στο Κυπριακό», *Χαραυγή*, Λευκωσία (14/11/1967).

⁷⁴ «Εις νέαν κλιμάκωσιν η έντασις μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας», *Η Μάχη*, Λευκωσία (14/11/1967).

Κοφίνου, εφαρμόζοντας σχέδιο που αποσκοπούσε στην εξουδετέρωση των ένοπλων τουρκοκυπριακών θέσεων, με παράλληλη μέριμνα για την αποφυγή απωλειών μεταξύ του άμαχου πληθυσμού⁷⁵.

Τα δημοσιεύματα της 15^{ης} Νοεμβρίου 1967 παρουσιάζουν τα γεγονότα στον Άγιο Θεόδωρο κυρίως μέσα από το πρίσμα της αποκατάστασης της τάξης και της επαναφοράς του κρατικού ελέγχου. Η *Ελευθερία*⁷⁶ και η *Χαραυγή*⁷⁷ επικεντρώνονται στην αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας των δυνάμεων ασφαλείας και στην απουσία νέων επεισοδίων, μεταφέροντας μία εικόνα σταθεροποίησης της κατάστασης. Ο *Φιλελεύθερος* αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην παρέμβαση των κρατικών δυνάμεων, παρουσιάζοντας την επέμβασή τους ως αποφασιστική για την επιβολή της τάξης⁷⁸. Η *Μάχη* προχωρεί ένα βήμα παραπέρα, συνδέοντας την επιτυχία της επιχείρησης με τη δράση της Εθνικής Φρουράς και την προσωπική εποπτεία του στρατηγού Γρίβα⁷⁹. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις τους, οι εφημερίδες συγκλίνουν στην παρουσίαση των εξελίξεων ως επιτυχημένης αποκατάστασης της κρατικής εξουσίας.

Στη μαρτυρία του ο Γιάννης Αθανασίου αναφέρει, επίσης, ότι η διαταγή για την έναρξη της επίθεσης δόθηκε στις 15 Νοεμβρίου. Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας, ενώ οι τουρκοκυπριακές και τουρκικές δυνάμεις ανταπέδιδαν τα πυρά με αντιαρματικά όπλα και πυροβόλα. Κατά τις πρώτες πρωινές ώρες της 16^{ης} Νοεμβρίου, οι δυνάμεις της Εθνικής Φρουράς κατέλαβαν τα υψώματα και εισήλθαν στην Κοφίνου. Όπως υποστηρίζει ο Αθανασίου, μετά την κατάληψη των θέσεων εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός

⁷⁵ Κατσικίδης, ό.π..

⁷⁶ «Επανελήφθησαν χθες αι αστυνομικαί περιπολίες εις Άγιον Θεόδωρον χωρίς να σημειωθούν επεισόδια», *Ελευθερία*, Λευκωσία (15/11/1967).

⁷⁷ «Επανελήφθησαν οι περιπολίες των Δυνάμεων Ασφαλείας στον Άγ. Θεόδωρο Λάρνακας», *Χαραυγή*, Λευκωσία (15/11/1967).

⁷⁸ «Αι δυνάμεις του κράτους επέβαλον την ομαλότητα εις τον Άγιον Θεόδωρον», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (15/11/1967).

⁷⁹ «Αποκατεστάθη πλήρως η τάξις εις το χωρίον Άγιος Θεόδωρος», *Η Μάχη*, Λευκωσία (15/11/1967).

όπλων, μεταξύ των οποίων αντιαρματικά, πυροβόλα και πολυβόλα. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι περισσότεροι Τουρκοκύπριοι άνδρες είχαν ήδη αποχωρήσει από το χωριό και είχαν μετακινηθεί προς τον Άγιο Θεόδωρο. Παράλληλα, οι άμαχοι συγκεντρώθηκαν στην πλατεία της κοινότητας, ενώ οι αιχμάλωτοι παραδόθηκαν στις ειρηνευτικές δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών. Στη συνέντευξή του, ο Αθανασίου αναφέρεται, επίσης, σε λεηλασίες καταστημάτων από Ελληνοκυπρίους κατά τα γεγονότα της Κοφίνου. Όσον αφορά τις ανθρώπινες απώλειες, σημείωσε ότι η Εθνική Φρουρά μετρούσε έναν νεκρό, σε αντίθεση με την τουρκοκυπριακή πλευρά, όπου οι απώλειες ανήλθαν στους είκοσι τέσσερις νεκρούς,⁸⁰ ανάμεσά τους και άμαχος πληθυσμός.

Η κάλυψη των γεγονότων από τον κυπριακό Τύπο παρουσιάζει αξιοσημείωτη διαφοροποίηση μεταξύ της 16^{ης} και της 17^{ης} Νοεμβρίου 1967. Στις 16 Νοεμβρίου οι εφημερίδες συγκλίνουν ως προς την παρουσίαση της επέμβασης της Εθνικής Φρουράς στην Κοφίνου και τον Άγιο Θεόδωρο ως αναγκαίας απάντησης σε ένοπλες προκλήσεις και ως μέτρου αποκατάστασης της τάξης. Αντίθετα, στις 17 Νοεμβρίου το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις συνέπειες της κρίσης. Η *Ελευθερία* παρουσιάζει την κατάσταση ως κρίση που οδηγεί σε κίνδυνο πολέμου και αναδεικνύει τις παρεμβάσεις του ΝΑΤΟ και της ΟΥΝΦΙΚΥΠ, καθώς και την παράδοση της Κοφίνου στις ειρηνευτικές δυνάμεις⁸¹. Η *Χαραυγή* εστιάζει στην αποχώρηση της Εθνικής Φρουράς από τα δύο χωριά κατόπιν απόφασης της ελληνικής στρατιωτικής κυβέρνησης και στην παράλληλη πολεμική κινητοποίηση Ελλάδας και Τουρκίας⁸². Ο *Φιλελεύθερος* δίνει έμφαση στην τουρκική στάση, χαρακτηρίζοντας την Άγκυρα «άκρως φιλοπόλεμη» και προβάλλοντας τον κίνδυνο νέου βομβαρδισμού της Κύπρου, ενώ παράλληλα

⁸⁰ Στο ίδιο.

⁸¹ «Επί ποδός πολέμου είχαν τεθεί αι ένοπλοι δυνάμεις της Ελλάδος», *Ελευθερία*, Λευκωσία (17/11/1967).

⁸² «Οι δυνάμεις της εθνοφρουράς απεχώρησαν χθες την αυγή από τον Άγιο Θεόδωρο και Κοφίνου», *Χαραυγή*, Λευκωσία (17/11/1967).

αναδεικνύει την επιτυχία των επιχειρήσεων και τον οπλισμό που κατασχέθηκε⁸³. Αντίθετα, *Η Μάχη* εξακολουθεί να επικεντρώνεται κυρίως στη στρατιωτική διάσταση των γεγονότων, παρουσιάζοντας την «ηρωική μάχη της Κοφίνου» ως αποτέλεσμα θυσίας και γενναιότητας των ελληνικών και κυπριακών δυνάμεων⁸⁴.

2.4. Οι συνέπειες της Κρίσης της Κοφίνου

Η Άγκυρα ερμήνευσε τα επεισόδια της Κοφίνου ως μία προσπάθεια διερεύνησης των τουρκικών αντιδράσεων και θεώρησε ότι αποτελούσαν το πρώτο βήμα για την ανάληψη ευρύτερων επιχειρήσεων εναντίον των τουρκοκυπριακών θυλάκων που βρίσκονταν εκτός κυβερνητικού ελέγχου⁸⁵. Για τον λόγο αυτό αντέδρασε έντονα στα γεγονότα, επιδίδοντας αυστηρό διάβημα προς την Αθήνα την επόμενη μέρα των γεγονότων. Ως κύριους υπεύθυνους θεωρούσε τον Γρίβα και την Ελληνική Μεραρχία που βρισκόταν στην Κύπρο από την άνοιξη του 1964, η δύναμη της οποίας υπερέβαινε τα όρια που προέβλεπαν οι Συνθήκες του 1960 και ζητούσε την άμεση απομάκρυνσή τους από το νησί⁸⁶. Παράλληλα, η τουρκική Εθνοσυνέλευση εξουσιοδότησε την κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει στρατιωτικά μέσα για την αντιμετώπιση της κρίσης. Ταυτόχρονα, πραγματοποιούνταν προετοιμασίες για πιθανή αποβατική επιχείρηση, ενώ τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη παραβίαζαν συστηματικά τον κυπριακό εναέριο χώρο. Παρόλο που οι δυνατότητες της Τουρκίας για άμεση απόβαση θεωρούνταν περιορισμένες, οι στρατιωτικές κινήσεις και οι σχετικές δηλώσεις προκάλεσαν σοβαρή αναστάτωση στους συμμάχους της Δύσης⁸⁷.

Ως εκ τούτου, η Ουάσιγκτον επιχείρησε να παρέμβει με στόχο την αποκλιμάκωση της κρίσης, η οποία ενείχε τον κίνδυνο ελληνοτουρκικής

⁸³ «Άκρως φιλοπόλεμος η Άγκυρα», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (17/11/1967).

⁸⁴ «Η ηρωική μάχη της Κοφίνου», *Η Μάχη*, Λευκωσία (17/11/1967).

⁸⁵ Συρίγος, ό.π., σ. 18.

⁸⁶ Ριζάς, 2002, σ. 37.

⁸⁷ Συρίγος, ό.π., σ. 18.

σύρραξης. Σε αντίθεση με προηγούμενες κρίσεις, η αμερικανική πολιτική επικεντρώθηκε κυρίως στην άσκηση πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση. Η επιλογή αυτή οφειλόταν αφενός στην εκτίμηση ότι το στρατιωτικό καθεστώς της Αθήνας διέθετε περιορισμένα περιθώρια αντίστασης στις αμερικανικές παρεμβάσεις και αφετέρου στην αντίληψη ότι η ελληνική πλευρά είχε συμβάλει σημαντικά στην πρόκληση της κρίσης. Για τον λόγο αυτό, οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούσαν ότι η Ελλάδα έπρεπε να αναλάβει το κύριο βάρος των υποχωρήσεων. Παράλληλα, για την Ουάσιγκτον η Ελληνική Μεραρχία δεν θεωρούνταν απαραίτητη για τη διατήρηση της ισορροπίας στην Κύπρο, καθώς δεν μπορούσε να επηρεάσει ουσιαστικά τις πολιτικές επιλογές του Μακαρίου⁸⁸.

Από την πλευρά του το στρατιωτικό καθεστώς της Αθήνας δεν είχε συμφέρον να οδηγηθεί σε πολεμική αναμέτρηση με την Τουρκία, καθώς βρισκόταν ακόμη στη διαδικασία εδραίωσης της εξουσίας του. Μια στρατιωτική σύγκρουση θα μπορούσε να αποσταθεροποιήσει το καθεστώς, ενώ μια ενδεχόμενη ήττα θα είχε πιθανότατα καταλυτικές συνέπειες για τη διατήρησή του στην εξουσία. Κατά συνέπεια, η ανάληψη πολεμικής επιχείρησης αποτελούσε επιλογή μόνο κάτω από την πίεση μιας άμεσης τουρκικής επίθεσης. Παράλληλα, οι πραξικοπηματίες απέφευγαν ενέργειες που θα μπορούσαν να θέσουν σε δοκιμασία τις σχέσεις τους με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες αποτελούσαν τον σημαντικότερο εξωτερικό παράγοντα στήριξης του καθεστώτος τους⁸⁹.

Την ίδια στιγμή, η Σοβιετική Ένωση διαφοροποίησε αισθητά τη στάση της σε σχέση με το 1964, υιοθετώντας μια περισσότερο επικριτική προσέγγιση απέναντι στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την εγκαθίδρυση του στρατιωτικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου. Η Μόσχα απέρριπτε το ενδεχόμενο της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και υποστήριζε ότι η επίλυση του Κυπριακού όφειλε να διασφαλίζει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα τόσο των Ελληνοκυπρίων όσο

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 19.

⁸⁹ Στο ίδιο· Ριζάς, 2002, σ. 39.

και των Τουρκοκυπρίων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, άρχισε να αντιμετωπίζει θετικά την προοπτική μιας ομοσπονδιακής λύσης, προσεγγίζοντας σε κάποιο βαθμό τις τουρκικές θέσεις⁹⁰. Η μεταβολή αυτή συνδεόταν κυρίως με τις ευρύτερες γεωπολιτικές επιδιώξεις της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του αρχηγού των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, στρατηγού Τζεμάλ Τουράλ, σύμφωνα με την οποία η σοβιετική πρεσβεία στην Άγκυρα μετά την Κρίση της Κοφίνου ενθάρρυνε την τουρκική κυβέρνηση να προχωρήσει σε στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο⁹¹.

Τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Ελευθερία*, *Χαραυγή*, *Ο Φιλελεύθερος* και *Η Μάχη* της 19^{ης} Νοεμβρίου 1967 προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες τόσο για την εξέλιξη της Κρίσης της Κοφίνου όσο και για τον τρόπο με τον οποίο αυτή παρουσιάστηκε στην κυπριακή κοινή γνώμη. Τα δημοσιεύματα αποτυπώνουν το κλίμα έντονης πολιτικής και στρατιωτικής έντασης που επικρατούσε μετά τα γεγονότα στην Κοφίνου και τον Άγιο Θεόδωρο, προβάλλοντας τον άμεσο κίνδυνο μιας ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Κοινό στοιχείο και στις τέσσερις εφημερίδες αποτελεί η αναφορά στις τουρκικές απαιτήσεις για αποχώρηση του στρατηγού Γρίβα και της Ελληνικής Μεραρχίας από την Κύπρο, γεγονός που φανερώνει ότι η ελληνική στρατιωτική παρουσία αποτελούσε ένα από τα βασικά σημεία αντιπαράθεσης κατά την κρίση. Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις συνεχείς υπερπτήσεις τουρκικών αεροσκαφών πάνω από την Κύπρο, στις παραβιάσεις του κυπριακού εναέριου χώρου και στα επεισόδια που σημειώθηκαν στη Λευκωσία, στοιχεία που φανερώνουν το κλίμα ανασφάλειας, φόβου και πολεμικής ετοιμότητας που επικρατούσε εκείνες τις ημέρες⁹².

⁹⁰ Συρίγος, *ό.π.*, σ. 17.

⁹¹ Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 101.

⁹² «Νέον τελεσίγραφον της Τουρκίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία (19/11/1967)· «Τουρκικά αεροπλάνα πετούν συνεχώς πάνω από την Κύπρο», *Χαραυγή*, Λευκωσία (19/11/1967)· «Νέος Ψυχρός Πόλεμος», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (19/11/1967)· «Εκρηκτική η κατάσταση», *Η Μάχη*, Λευκωσία (19/11/1967).

Εξίσου σημαντική είναι η αναφορά στην έκθεση του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, Ου Θαντ, καθώς και στις ενέργειες των Ηνωμένων Εθνών για την αποκλιμάκωση της έντασης. Η προβολή της έκθεσης από όλες σχεδόν τις εφημερίδες καταδεικνύει τη διεθνή διάσταση της κρίσης και τη σημασία που είχε η παρέμβαση του ΟΗΕ στη διαχείρισή της. Ταυτόχρονα, η προβολή της ανάκλησης του Γρίβα στην Αθήνα μαρτυρεί τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε στις εξελίξεις της περιόδου. Ωστόσο, παρά τη συμφωνία ως προς τα βασικά γεγονότα, οι διαφορετικές διατυπώσεις, οι τίτλοι και η γλώσσα που χρησιμοποιεί κάθε εφημερίδα αποκαλύπτουν τις πολιτικές και ιδεολογικές της τοποθετήσεις.

Η Χαραυγή, από τη μια, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην ανάγκη αποφυγής μιας τουρκικής επέμβασης και στην αποκλιμάκωση της έντασης. Παράλληλα, μέσα από το δημοσίευσμά της φαίνεται πως ο ΟΗΕ δεν απέδωσε την ευθύνη στη μία από τις δύο πλευρές, αλλά καλούσε τόσο τους Ελληνοκυπρίους όσο και τους Τουρκοκυπρίους, καθώς και τις εμπλεκόμενες κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας, να συμβάλουν στην αποκλιμάκωση της έντασης υπογραμμίζοντας ότι αποτελεί «χρέος όλων των μερών να κάμουν το παν διά την αποκατάστασιν της ειρήνης»⁹³. Η Μάχη, από την άλλη, υιοθετεί πιο έντονο και εθνικιστικό λόγο. Χρησιμοποιώντας τον τίτλο «Καταπέλτης διά τους Τούρκους η έκθεσις του Γεν. Γραμματέως του ΟΗΕ προς το Σ. Ασφαλείας» αφήνει να εννοηθεί ότι η έκθεση του ΟΗΕ δικαιώνει την ελληνική πλευρά. Δίνει, επίσης, έμφαση στην παραμονή του στρατηγού Γρίβα στο νησί, παρά τις πληροφορίες που κυκλοφορούσαν για πιθανή ανάκλησή του στην Αθήνα και μέσα από το άρθρο «Η Ελλάς παρακολουθεί με την δέουσαν προσοχήν την εξέλιξιν των γεγονότων» αποκαλύπτει την άμεση εμπλοκή της ελληνικής κυβέρνησης στις εξελίξεις και την ανησυχία που επικρατούσε στην Αθήνα⁹⁴.

⁹³ «Αξιοθρήνητα και παράλογα τα επεισόδια εις Αγ. Θεόδωρον», Χαραυγή, Λευκωσία (19/11/1967).

⁹⁴ «Ο Διγενής είναι εις Κύπρον», Η Μάχη, Λευκωσία (19/11/1967).

Η εφημερίδα *Ελευθερία* επικεντρώνεται κυρίως στο τουρκικό τηλεσίγγραφο και στην απειλή πολέμου επισημαίνοντας ότι η κρίση είχε εισέλθει σε εξαιρετικά επικίνδυνη φάση και ότι η πιθανότητα πολεμικής σύγκρουσης ήταν πλέον ορατή. Η αναφορά στην έκθεση του Γ.Γ. του ΟΗΕ, Ου Θαντ, κάτω από τον ουδέτερο τίτλο «Ο Ου Θαντ αναλύει εις έκθεσίν του πώς εξελίχθησαν τα γεγονότα» φανερώνει την προσπάθεια της εφημερίδας να παρουσιάσει τα γεγονότα όχι μέσα από εθνικές ή κομματικές προσεγγίσεις, αλλά να προβάλει τη διεθνή διάσταση της κρίσης⁹⁵. Τέλος, Ο *Φιλελεύθερος* για να περιγράψει το κλίμα έντασης που είχε δημιουργηθεί μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας χρησιμοποιεί τον τίτλο «Νέος Ψυχρός Πόλεμος» επισημαίνοντας ότι οι δύο χώρες εισήλθαν σε μια περίοδο επικίνδυνης αντιπαράθεσης, αφού βρίσκονταν σε διαρκή σύγκρουση χωρίς, ωστόσο, να έχουν οδηγηθεί σε ανοικτό πόλεμο, προβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη διεθνή διάσταση της κρίσης. Το γεγονός ότι επιλέγει τον τίτλο «Την σύγκρουσιν εις Κοφίνου είχε προσχεδιάσει ο Γρίβας, ισχυρίζεται ο Γ.Γ. του ΟΗΕ» για την παρουσίαση των θέσεων του Γ.Γ. του ΟΗΕ αποκαλύπτει ότι η διεθνής κοινότητα δεν επικεντρωνόταν μόνο στις τουρκικές αντιδράσεις αλλά εξέταζε και τις ευθύνες της ελληνοκυπριακής πλευράς για τα γεγονότα⁹⁶. Μέσα από το δημοσίευμα γίνεται αντιληπτό πως ο ρόλος του Γρίβα βρισκόταν στο επίκεντρο των διεθνών συζητήσεων και ότι η επιχείρηση στην Κοφίνου δεν αντιμετωπιζόταν από όλους ως αυθόρμητη στρατιωτική αντίδραση.

⁹⁵ «Ο Ου Θαντ αναλύει εις έκθεσίν του πώς εξελίχθησαν τα γεγονότα», Λευκωσία (19/11/1967).

⁹⁶ «Την σύγκρουσιν εις Κοφίνου είχε προσχεδιάσει ο Γρίβας, ισχυρίζεται ο Γ.Γ. του ΟΗΕ», Λευκωσία (19/11/1967).

Κεφάλαιο Τρίτο

Μεταβολή της στρατηγικής των συνταγματαρχών στο Κυπριακό

3.1. Η απόσυρση της Ελληνικής Μεραρχίας

Η κρίση που προκάλεσαν τα γεγονότα της Κοφίνου συνιστά σημείο καμπής στη διαχείριση του Κυπριακού από την ελληνική πλευρά. Η Αθήνα βρέθηκε αντιμέτωπη με κρίσιμες αποφάσεις που όχι μόνο επηρέασαν τις σχέσεις της με τη γείτονα και σύμμαχο χώρα αλλά υπήρξαν καθοριστικές και για την αμυντική κάλυψη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η πορεία της μεταβολής αυτής αποτυπώθηκε στον κυπριακό Τύπο της εποχής, ο οποίος κατέγραφε και σχολίαζε καθημερινά τις εξελίξεις. Από τη μελέτη των πρώτων δημοσιευμάτων της επαύριον των γεγονότων γίνεται φανερό ότι η προοπτική αναθεώρησης της ελληνικής στάσης δεν είχε ακόμη καταστεί εμφανής στον δημόσιο λόγο.

Τα πρωτοσέλιδα των κυπριακών εφημερίδων της 22^{ας} Νοεμβρίου 1967 φανερώνουν άγνοια για την προκείμενη μεταβολή της ελληνικής πολιτικής και αναδεικνύουν τις διαφορετικές οπτικές μέσα από τις οποίες ερμηνεύθηκαν οι εξελίξεις των ημερών. Ο *Φιλελεύθερος* προσέγγισε τα γεγονότα κυρίως μέσα από το πρίσμα των διεθνών διπλωματικών διεργασιών και των προσπαθειών αποκλιμάκωσης της έντασης⁹⁷. Η *Ελευθερία* έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην εικόνα της ελληνικής κυβέρνησης, προβάλλοντας τη στάση της ως συνδυασμό ψυχραιμίας και αποφασιστικότητας απέναντι στις τουρκικές πιέσεις⁹⁸. Η *Χαραυγή* επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στις ενέργειες της Κυπριακής Κυβέρνησης και στις πρωτοβουλίες του Προέδρου Μακαρίου, υπογραμμίζοντας παράλληλα τον ρόλο της Τουρκίας στην όξυνση της κατάστασης⁹⁹, ενώ, η *Μάχη*

⁹⁷ «Έντονι διπλωματικάί ειρηνευτικάί προσπάθειαι», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (22/11/1967).

⁹⁸ «Η Ελλάς αντιμετωπίζει την πρόκλησιν της Τουρκίας με χαλύβδινη σταθερότητα», *Ελευθερία*, Λευκωσία (22/11/1967).

⁹⁹ «Έντονη διπλωματική δραστηριότητα αναπτύσσει η Κυπριακή Κυβέρνηση», *Χαραυγή*, Λευκωσία (22/11/1967).

υιοθέτησε πιο δυναμική ρητορική, προβάλλοντας την ελληνική αντίδραση ως έκφραση αδιάλλακτης στάσης έναντι των τουρκικών αξιώσεων¹⁰⁰.

Την ίδια στιγμή, οι Ηνωμένες Πολιτείες εκτίμησαν ότι η Ελλάδα έπρεπε να αναλάβει το κύριο βάρος των υποχωρήσεων και για τον λόγο αυτό προχώρησαν σε συγκεκριμένες διπλωματικές πρωτοβουλίες για την εκτόνωση της κρίσης. Ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Λίντον Τζόνσον απέστειλε στην περιοχή τον Αμερικανό απεσταλμένο Σάιρους Βανς. Στις 23 Νοεμβρίου 1967 ο Βανς εγκαίνιασε κύκλο διαβουλεύσεων με τις κυβερνήσεις της Τουρκίας και της Ελλάδας, αρχίζοντας από την Άγκυρα¹⁰¹.

Κατά τις επαφές του στην τουρκική πρωτεύουσα, ο Βανς έγινε δεκτός από τον πρωθυπουργό Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και τον υπουργό Εξωτερικών Ιχσάν Σαμπρί Τσαγλαγιαγκίλ. Οι δύο Τούρκοι αξιωματούχοι ανέλυσαν τις θέσεις της κυβέρνησής τους σχετικά με την κρίση στην Κύπρο, ενώ ο Ντεμιρέλ εξέφρασε έντονη δυσαρέσκεια για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί και υπογράμμισε ότι η τουρκική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να παράσχει μόνον ένα περιορισμένο χρονικό περιθώριο για την επίτευξη συμβιβαστικής διευθέτησης. Ο Αμερικανός απεσταλμένος αναχώρησε στη συνέχεια για την Αθήνα, έχοντας δεσμευθεί ότι θα ασκούσε πιέσεις προς την ελληνική πλευρά για την απόσυρση των στρατευμάτων της από το έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Πριν την αναχώρησή του, ο Ντεμιρέλ ζήτησε να μεταφερθεί σαφές μήνυμα προς την ελληνική κυβέρνηση ότι νέα επίθεση κατά των Τουρκοκυπρίων θα οδηγούσε τις δύο χώρες αναπόφευκτα σε πολεμική σύρραξη¹⁰².

¹⁰⁰ «Νέον υπερφήφανον ελληνικόν ΟΧΙ. Απερρίφθη η ιταμή τουρκική διακοίνωσις», *Η Μάχη*, Λευκωσία (22/11/1967).

¹⁰¹ Μηχανή του Χρόνου, «Η απόφαση της χούντας να αποσύρει την ελληνική μεραρχία από την Κύπρο το 1967. Τι κατέθεσαν οι πραξικοπηματίες στην Βουλή για τον «Φάκελο της Κύπρου»». Πρόσβαση 1^η Ιουνίου 2026.

¹⁰² Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα: Εστία, 1997, σ. 401.

Το δικτατορικό καθεστώς ανέθεσε τη διεξαγωγή των συνομιλιών με τον Αμερικανό μεσολαβητή στον Παναγιώτη Πιπινέλη, διακεκριμένο διπλωμάτη και πρώην υπηρεσιακό πρωθυπουργό, ο οποίος είχε αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών λίγες ημέρες νωρίτερα, στις 20 Νοεμβρίου 1967. Το καθεστώς είχε επενδύσει σημαντικά στην παρουσία του, καθώς θεωρούσε ότι θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά στη διαχείριση των συνεπειών της Κρίσης της Κοφίνου. Για τον Πιπινέλη, η αποφυγή μιας ελληνοτουρκικής σύρραξης αποτελούσε πρωταρχικό μέλημα, εφόσον μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να διαταράξει σοβαρά τη συνοχή της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Υπό το πρίσμα αυτό, αποδέχθηκε το σχέδιο που μετέφερε από την Άγκυρα ο Σάιρους Βανς, το οποίο ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στις τουρκικές απαιτήσεις¹⁰³ και εγκρίθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στις 29 Νοεμβρίου 1967¹⁰⁴.

Για την απόφαση ανάκλησης της Ελληνικής Μεραρχίας δεν ζητήθηκε ούτε η έγκριση ούτε η γνώμη της κυπριακής κυβέρνησης. Η Λευκωσία θεωρούσε ότι η παρουσία της Μεραρχίας ήταν ζωτικής σημασίας για την άμυνα της Κυπριακής Δημοκρατίας και λειτουργούσε ως ουσιαστικός αποτρεπτικός παράγοντας έναντι ενδεχόμενης τουρκικής αποβατικής ενέργειας. Για τον λόγο αυτό, η κυπριακή κυβέρνηση προέβη σε έντονες διπλωματικές παρεμβάσεις, επιδιώκοντας να μεταπείσει την Αθήνα. Συγκεκριμένα, ο Κύπριος πρέσβης στην Ελλάδα, Νίκος Κρανιδιώτης, υπέβαλε διαβήματα προς τον υπουργό Εξωτερικών Παναγιώτη Πιπινέλη στις 25 και 26 Νοεμβρίου 1967, ζητώντας από την ελληνική κυβέρνηση να απορρίψει τους όρους της Τουρκίας. Η Λευκωσία υποστήριζε όχι μόνο τη διατήρηση της Μεραρχίας στην Κύπρο, αλλά και την περαιτέρω ενίσχυσή της με πρόσθετο προσωπικό και αμυντικό εξοπλισμό¹⁰⁵.

¹⁰³ Μετά τα γεγονότα στην Κοφίνου η Άγκυρα απαίτησε την άμεση και οριστική αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας από την Κύπρο, την απομάκρυνση του στρατηγού Γεώργιου Γρίβα από το νησί και, τέλος, τον αφοπλισμό και τη διάλυση της Εθνικής Φρουράς.

¹⁰⁴ Μηχανή του Χρόνου, «Η απόφαση της χούντας...».

¹⁰⁵ Βουλή των Ελλήνων, *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής για τον «Φάκελο της Κύπρου»*, Αθήνα, Οκτώβριος 1988, σ. 53.

Τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων *Ο Φιλελεύθερος*¹⁰⁶, *Ελευθερία*¹⁰⁷, *Χαραυγή*¹⁰⁸ και *Η Μάχη*¹⁰⁹ της 26^{ης} Νοεμβρίου καταδεικνύουν ότι ο κυπριακός Τύπος είχε αρχίσει να προσαρμόζεται στη νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν μέσω των διεθνών διαβουλεύσεων. Ενώ στις 22 Νοεμβρίου κυριαρχούσαν άρθρα που αναφέρονταν στην ελληνική ισχύ και στην απόρριψη των τουρκικών πιέσεων, στις 26 Νοεμβρίου το ενδιαφέρον στράφηκε πλέον στις πρωτοβουλίες του ΟΗΕ, στην αποστολή Βανς και στις προοπτικές συμβιβαστικής διευθέτησης.

Αφού εξασφάλισε τη συναίνεση της ελληνικής κυβέρνησης στις τουρκικές προτάσεις, ο Σάιρους Βανς μετέβη αυθημερόν, στις 29 Νοεμβρίου 1967, στη Λευκωσία για να ενημερώσει τον Πρόεδρο Μακάριο σχετικά με τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων. Ο Βανς κατέστησε σαφές στον Μακάριο ότι η αποδοχή της συμφωνίας που είχαν ήδη εγκρίνει η ελληνική και η τουρκική κυβέρνηση αποτελούσε τη μοναδική ρεαλιστική επιλογή για την αποτροπή μιας τουρκικής απόβασης στην Κύπρο. Ο Μακάριος αντέτεινε ότι η προτεινόμενη διευθέτηση θα έπρεπε να συνοδεύεται από την πλήρη αποχώρηση όλων των μη κυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων από το νησί, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που είχαν εγκατασταθεί βάσει των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Επιπλέον, δεν εξέφρασε αντιρρήσεις για την απομάκρυνση της Ελληνικής Μεραρχίας και διευκρίνισε ότι οι συνεννοήσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας δεν τον έβρισκαν αντίθετο. Από την πλευρά του, ο Βανς δήλωσε ότι συμμεριζόταν την ανάγκη αποχώρησης της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ, υπογραμμίζοντας όμως ότι αυτή θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί σταδιακά, μετά τη συγκρότηση ειδικής αστυνομικής δύναμης

¹⁰⁶ «Ηρεμία και σύνεσις εν Κύπρω», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (26/11/1967).

¹⁰⁷ «Εκ της αντιδράσεως της Τουρκίας θα κριθή εάν θα αποτραπή τελικώς έκρηξις πολέμου», *Ελευθερία*, Λευκωσία (26/11/1967).

¹⁰⁸ «Διατήρηση της ειρήνης και μεγίστη μετριοπάθεια συνέστησε το Σ. Ασφαλείας», *Χαραυγή*, Λευκωσία (26/11/1967).

¹⁰⁹ «Θα συνεργασθή η Κύπρος», *Η Μάχη*, Λευκωσία (26/11/1967).

για την προστασία των δύο κοινοτήτων¹¹⁰. Αυτό που δεν δέχτηκε επ' ουδενί ο Μακάριος, παρά τις πιέσεις του Αμερικανού απεσταλμένου, τις απειλές που προέρχονταν από την τουρκική πλευρά και τις συνεχείς παρεμβάσεις του Έλληνα πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Κόλλια, ήταν η διάλυση της Εθνικής Φρουράς¹¹¹.

Η ανάκληση της Ελληνικής Μεραρχίας από την Κύπρο πραγματοποιήθηκε τελικά μεταξύ Δεκεμβρίου 1967 και Ιανουαρίου 1968 επιφέροντας ουσιαστική αποδυνάμωση της άμυνας του νησιού και προκαλώντας τις έντονες επικρίσεις μερίδας της ελληνικής και κυπριακής κοινής γνώμης. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε την εκτίμηση της Άγκυρας ότι η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να εμπλακεί σε πολεμική σύγκρουση εξαιτίας του Κυπριακού. Ταυτόχρονα, η απομάκρυνση της Μεραρχίας μετέβαλε τους στρατιωτικούς συσχετισμούς υπέρ της Τουρκίας, διευκολύνοντας ενδεχόμενους μελλοντικούς σχεδιασμούς της έναντι της Κύπρου. Όπως και κατά την κρίση του 1964, οι Ηνωμένες Πολιτείες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις. Ωστόσο, ενώ το 1964 οι αμερικανικές πιέσεις στράφηκαν κυρίως προς την Τουρκία, προκαλώντας σοβαρή επιδείνωση των αμερικανοτουρκικών σχέσεων, το 1967 ασκήθηκαν κυρίως προς την Ελλάδα, με τη δικτατορική κυβέρνηση να αποδέχεται την αμερικανική παρέμβαση χωρίς να προβάλλει ουσιαστικές αντιστάσεις¹¹².

Τα πρωτοσέλιδα των κυπριακών εφημερίδων της 30^{ης} Νοεμβρίου 1967 αποτυπώνουν την προσπάθεια εξισορρόπησης ανάμεσα στην ανακούφιση για την αποφυγή ενός ανεπιθύμητου πολέμου και στην ανησυχία για τις συνέπειες των υπό διαμόρφωση συμφωνιών. Οι εφημερίδες *Η Μάχη*¹¹³ και *Ο Φιλελεύθερος*¹¹⁴ εστίασαν κυρίως στην προοπτική επίτευξης συμφωνίας και στην αποκλιμάκωση της έντασης, ενώ η *Χαραυγή*¹¹⁵ αντιμετώπισε με μερική επιφύλαξη τις σχετικές

¹¹⁰ Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας...*, σσ. 403-404.

¹¹¹ Μηχανή του Χρόνου, «Η απόφαση της Χούντας...» Συρίγος, *ό.π.*, σ. 20.

¹¹² Συρίγος, *ό.π.*, σ. 22. Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 102.

¹¹³ «Βάσιμοι ελπίδες συμφωνίας. Παρήλθεν ο κίνδυνος πολέμου», *Η Μάχη*, Λευκωσία (30/11/1967).

¹¹⁴ «Επικείται συμφωνία», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (30/11/1967).

¹¹⁵ «Επετεύχθη συμφωνία Ελλάδας-Τουρκίας;», *Χαραυγή*, Λευκωσία (30/11/1967).

πληροφορίες για επίτευξη συμφωνίας ανάμεσα στις δύο χώρες. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι η εφημερίδα στο πρωτοσέλιδό της φιλοξένησε ανακοίνωση της Πατριωτικής Οργάνωσης Τουρκοκυπρίων, η οποία ζητούσε τη διασφάλιση των συμφερόντων των Τουρκοκυπρίων σε μια αποστρατικοποιημένη Κύπρο υπό την εγγύηση των Ηνωμένων Εθνών, αποδίδοντας ταυτόχρονα, την κρίση σε ευρύτερους ιμπεριαλιστικούς σχεδιασμούς. Η *Ελευθερία*¹¹⁶, τέλος, ανέδειξε ως επίμαχο θέμα των διαπραγματεύσεων την αποχώρηση των ελληνικών και τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, καθώς και τις συζητήσεις Βανς και Μακαρίου σχετικά με τις εγγυήσεις για την ασφάλεια και την ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας και τον ρόλο που θα διαδραμάτιζε σε μελλοντικό στάδιο η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ στην Κύπρο.

Κι ενώ τα πρωτοσέλιδα της 30^{ης} Νοεμβρίου επικεντρώνονταν κυρίως στο θέμα της αποτροπής ενός ελληνοτουρκικού πολέμου και στην προοπτική επίτευξης συμφωνίας, οι εφημερίδες της 1^{ης} Δεκεμβρίου επιχείρησαν να αποτιμήσουν τους όρους της συμφωνίας και των συνεπειών της για την Κύπρο. Η *Μάχη* χαρακτήρισε την αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας ως βαρύ τίμημα για τη διασφάλιση της ειρήνης¹¹⁷, ενώ ο *Φιλελεύθερος*¹¹⁸ παρουσίασε τη συμφωνία ως αναγκαίο συμβιβασμό που διατηρούσε ορισμένες από τις υφιστάμενες εγγυήσεις ασφαλείας. Αντίθετα, η *Χαραυγή*¹¹⁹ πρόβαλε την αποστρατικοποίηση ως θετική προοπτική και συνέδεσε τις εξελίξεις με την ανάγκη περιορισμού των ξένων παρεμβάσεων στο νησί, ενώ η *Ελευθερία*¹²⁰ εστίασε κυρίως στις πολιτικές προεκτάσεις της συμφωνίας, αναδεικνύοντας τον ρόλο του ΟΗΕ και τις πρωτοβουλίες για μια ευρύτερη πολιτική διεύθυνση του Κυπριακού.

¹¹⁶ «Επίμαχον θέμα η αποχώρησις ΕΛΔΥΚ-ΤΟΥΡΔΥΚ», *Ελευθερία*, Λευκωσία (30/11/1967).

¹¹⁷ «Απαράδεκτος η υποχώρησις», *Η Μάχη*, Λευκωσία (01/12/1967).

¹¹⁸ «Θα αποχωρήσουν οι Ελλαδίται στρατιώται από την Κύπρον», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (01/12/1967).

¹¹⁹ «Ελλάδα και Τουρκία θα αποσύρουν τα στρατεύματά τους σε 45 ημέρες», *Χαραυγή*, Λευκωσία (01/12/1967).

¹²⁰ «Πρωτοβουλία του Ου Θαντ δια πολιτικήν λύσιν», *Ελευθερία*, Λευκωσία (01/12/1967).

3.2. Λύση στο πλαίσιο του «εφικτού»

Μετά την κρίση του Νοεμβρίου, η Αθήνα βρέθηκε σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση, καθώς η αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο και η αποδοχή των τουρκικών αξιώσεων περιόρισαν σε μεγάλο βαθμό τα περιθώρια διπλωματικών χειρισμών. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν τον Βασιλιά στην απόφαση να κινηθεί εναντίον της κυβέρνησης των συνταγματαρχών, εκδηλώνοντας στις 13 Δεκεμβρίου 1967 αντικίνημα. Ωστόσο, η προσπάθειά του απέτυχε, γεγονός που τον οδήγησε στην αναγκαστική αποχώρησή του από τη χώρα¹²¹.

Κι ενώ οι εξελίξεις δυσχέραναν τη θέση της Αθήνας δεν συνέβη το ίδιο με τη θέση των Τουρκοκυπρίων η οποία ενισχύθηκε σημαντικά. Στις 29 Δεκεμβρίου 1967 οι Τουρκοκύπριοι έχοντας την πεποίθηση ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν ήταν πλέον σε θέση ούτε να ανατρέψει τα τετελεσμένα ούτε να επαναφέρει κάτω από τον κρατικό έλεγχο τις περιοχές που κατείχαν οι τουρκοκυπριακές ένοπλες ομάδες προχώρησαν στην ανακήρυξη της «Προσωρινής Χωριστής Τουρκοκυπριακής Διοίκησης» στις περιοχές που είχαν κάτω από τον έλεγχό τους¹²².

Λαμβάνοντας υπόψη τα νέα δεδομένα, ο Μακάριος υιοθέτησε νέα πολιτική γραμμή, δηλώνοντας στις 12 Ιανουαρίου 1968 ότι η πολιτική που αφορούσε στο «ευκταίον», δηλαδή στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, έπρεπε να παραχωρήσει τη θέση της στην πολιτική ενός πιο «εφικτού» στόχου, δηλαδή της διατήρησης της ανεξαρτησίας. Θεωρούσε, ωστόσο ότι η υπάρχουσα κατάσταση δεν έπρεπε να μεταβληθεί βεβιασμένα, εφόσον η διακυβέρνηση του νησιού βρισκόταν σε ελληνικά χέρια¹²³. Η δήλωση του Μακαρίου αντιμετωπίστηκε μάλλον αρνητικά από την τουρκοκυπριακή πλευρά, καθώς θεωρήθηκε ότι

¹²¹ Γλ. Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τόμος 2, Λευκωσία: Εκδόσεις «Αλήθεια», 1989, σ. 221.

¹²² Στο ίδιο.

¹²³ Κούμας και Χουρχούλης, *ό.π.*, σ. 103.

πάγωνε, μεν, προσωρινά τον στόχο της ένωσης, δεν ξεκαθάριζε δε ποια θα ήταν η πολιτική θέση της τουρκοκυπριακής κοινότητας στο πλαίσιο μιας μελλοντικής λύσης¹²⁴.

Η θέση του Μακαρίου για το «εφικτό» ερμηνεύθηκε με διαφορετικό τρόπο και εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Οι υποστηρικτές του εκτιμούσαν ότι η ένωση αναβαλλόταν προσωρινά λόγω των πολιτικών συνθηκών, χωρίς, ωστόσο, να παύει να αποτελεί μακροπρόθεσμη επιδίωξη. Παράλληλα, θεωρούσαν ότι η ακηδεμόνευτη ανεξαρτησία της Κύπρου, με κατοχυρωμένα μειονοτικά δικαιώματα για τους Τουρκοκυπρίους, συνιστούσε τον άμεσο στόχο. Αντίθετα, οι επικριτές του έβλεπαν στη δήλωση αυτή την ξεκάθαρη απόρριψη της πολιτικής της ένωσης και τη σαφή προτίμηση της ανεξαρτησίας¹²⁵. Ο ίδιος ο Μακάριος επιδίωξε να νομιμοποιήσει τη νέα αυτή πολιτική κατεύθυνση μέσω της λαϊκής ετυμηγορίας, εξασφαλίζοντας στις προεδρικές εκλογές της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1968 το εντυπωσιακό ποσοστό του 95,45%¹²⁶.

Ο κυπριακός Τύπος της περιόδου αποτυπώνει μέσα από τα πρωτοσέλιδα δημοσιεύματά του τη σημαντική πολιτική στροφή που πραγματοποίησε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος στο Κυπριακό μέσω της πολιτικής του «εφικτού». Παρά τις ιδεολογικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις τους, οι εφημερίδες αναγνώρισαν την ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα των δηλώσεων του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και τη σημασία των επικείμενων προεδρικών εκλογών για την επιβεβαίωση ή απόρριψη της νέας πολιτικής γραμμής που εξέφρασε ο αρχιεπίσκοπος.

Η Χαραυγή δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας για το τι θεωρεί ουσιαστικό στοιχείο των δηλώσεων Μακαρίου. Αναφέρει ότι «θα αναζητηθεί λύση εντός των πλαισίων του εφικτού» και παρουσιάζει τη στροφή του Μακαρίου ως αναγκαία

¹²⁴ Κληρίδης, ό.π., σ. 223.

¹²⁵ Στο ίδιο.

¹²⁶ Λάμπρου, ό.π., σ. 207.

απάντηση στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις, την κρίση της Κοφίνου και τις πιέσεις Ελλάδας, Τουρκίας και Ηνωμένων Εθνών¹²⁷. Αντίστοιχα, Ο Φιλελεύθερος κάνει λόγο για «ρεαλιστική αντιμετώπιση του Κυπριακού θέματος», εκφράζοντας την άποψη ότι οι εξελίξεις καθιστούσαν επιτακτική την αναπροσαρμογή της πολιτικής στρατηγικής, ιδιαίτερα μετά την αποτυχία του ελληνοτουρκικού διαλόγου και την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Κύπρο¹²⁸.

Το πρωτοσέλιδο της *Ελευθερίας* δεν περιορίζεται στην ανακοίνωση των εκλογών αλλά επιχειρεί να ερμηνεύσει και να δικαιολογήσει πολιτικά την απόφαση του Μακαρίου να ζητήσει ανανέωση της λαϊκής εντολής. Ο κεντρικός τίτλος, «Ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ζητεί ανανέωσιν της λαϊκής εντολής», δεν εστιάζει τόσο στην εκλογική διαδικασία όσο στη νομιμοποίηση της νέας πολιτικής που επρόκειτο να ακολουθήσει ο Πρόεδρος¹²⁹. Τέλος, Ο *Αγών* προβάλλει την προσφυγή του Μακαρίου στη λαϊκή ετυμηγορία ως μέσο άρσης της «ατμόσφαιρας συγχύσεως» που είχε δημιουργηθεί γύρω από τον χειρισμό του Κυπριακού, αναγνωρίζοντας ότι είχε ήδη ανοίξει μια ουσιαστική συζήτηση για τον επανακαθορισμό των πολιτικών στόχων του ελληνισμού της Κύπρου¹³⁰.

Κοινός παρονομαστής όλων των πρωτοσέλιδων είναι η ανάδειξη του Μακαρίου ως του πολιτικού ηγέτη που αναλαμβάνει την πρωτοβουλία να μεταφέρει τη συζήτηση από το πεδίο των εθνικών επιθυμιών στο πεδίο των πολιτικών δυνατοτήτων. Η προσφυγή στις εκλογές παρουσιάζεται όχι ως μια απλή συνταγματική διαδικασία, αλλά ως μια προσπάθεια εξασφάλισης λαϊκής επικύρωσης για μια νέα στρατηγική στο Κυπριακό.

¹²⁷ «Προεδρικές εκλογές στις 25 Φεβρουαρίου», *Χαραυγή*, Λευκωσία (13/01/1968).

¹²⁸ «Προεδρικοί εκλογαί», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (13/01/1968).

¹²⁹ «Ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ζητεί ανανέωσιν της λαϊκής εντολής», *Ελευθερία*, Λευκωσία (13/01/1968).

¹³⁰ «Εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν προσφεύγει ο Μακάριος», *Ο Αγών*, Λευκωσία (13/01/1968).

Η αναπροσαρμογή των θέσεων του Μακαρίου από την πολιτική του «ευκταίου» (Ένωση) στην πολιτική του «εφικτού» (Ανεξαρτησία) έτυχε αποδοχής και στήριξης από την Ελληνική Κυβέρνηση¹³¹. Εξάλλου, μετά την εκτόνωση της κρίσης, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν αρχίσει σταδιακά να εξομαλύνονται, με την Τουρκία να προχωρεί στην αναγνώριση του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας τον Ιανουάριο του 1968. Η ομαλότητα στις σχέσεις των δύο χωρών επισφραγίστηκε και με τη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών, Παναγιώτη Πιπινέλη και Ιχσάν Σαμπρί Τσαγλαγιαγκίλ, που πραγματοποιήθηκε στην Ελβετία στις 2 Φεβρουαρίου. Εκεί συμφώνησαν να εργαστούν για την έναρξη απευθείας συνομιλιών μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, με σκοπό τη διευθέτηση του Κυπριακού ζητήματος¹³².

Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε άμεσο ενδιαφέρον στον κυπριακό Τύπο, αφού γινόταν πλέον σαφές ότι το Κυπριακό εισερχόταν σε μια νέα φάση, όπου το βάρος μετατοπιζόταν από τη στρατιωτική αντιπαράθεση στη διπλωματική διαπραγμάτευση. Η εφημερίδα *Ο Αγών* εκφράζει την ανησυχία ότι οι διπλωματικές διεργασίες που ξεκινούσαν θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πιέσεις ή παραχωρήσεις εις βάρος των ελληνικών θέσεων. Η εφημερίδα θεωρεί ότι η ελληνική και η ελληνοκυπριακή πλευρά όφειλαν να παραμείνουν σε εγρήγορση απέναντι στις τουρκικές επιδιώξεις, οι οποίες εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζονται ως ο βασικός κίνδυνος για το μέλλον της Κύπρου¹³³. Η *Χαραυγή*, από την άλλη, αντιμετωπίζει τη συνάντηση των δύο υπουργών στην Ελβετία και τη νέα διπλωματική κινητικότητα με συγκρατημένη καχυποψία. Αναγνωρίζει ότι η Τουρκία φαίνεται να εγκαταλείπει προσωρινά την πολιτική των απειλών, αλλά θεωρεί ότι αυτό δεν συνεπάγεται αλλαγή των στρατηγικών της επιδιώξεων. Η

¹³¹ Λάμπρου, ό.π., σ. 207.

¹³² Συρίγος, ό.π., σ. 22· Λάμπρου, ό.π., σ. 207.

¹³³ «Ωρα αποφασιστικής πρωτοβουλίας», *Ο Αγών*, Λευκωσία (03/02/1968).

εφημερίδα θεωρεί ότι οι συνομιλίες μπορούν να γίνουν αποδεκτές μόνο εντός της διαδικασίας του ΟΗΕ, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο ενός νέου «Έβρου»¹³⁴.

Ο Φιλελεύθερος εστιάζει στις πρωτοβουλίες του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, Ου Θαντ, και στη στάση της Τουρκίας απέναντι σε αυτές. Η εφημερίδα παρουσιάζει το Κυπριακό ως ζήτημα που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στο επίκεντρο διεθνών διπλωματικών διεργασιών και αναδεικνύει τον ρόλο των Ηνωμένων Εθνών ως βασικού παράγοντα στη διαχείρισή του. Η αναφορά στις τουρκικές επιδιώξεις σε σχέση με τις ενέργειες του Ου Θαντ υποδηλώνει την εκτίμηση ότι η Άγκυρα επιδίωκε να επηρεάσει την πορεία των εξελίξεων και το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα διεξάγονταν οι μελλοντικές συνομιλίες¹³⁵. Τέλος, η *Ελευθερία* της 3^{ης} Φεβρουαρίου έδωσε την εκτίμηση ότι μέχρι τα τέλη Μαρτίου θα υπήρχαν σημαντικές εξελίξεις στο Κυπριακό. Η αναφορά σε ενδεχόμενη «κρίση ή λύση» για το Κυπριακό καταδεικνύει ότι η εφημερίδα θεωρούσε πως οι διπλωματικές επαφές βρίσκονταν σε κρίσιμο στάδιο και διαβλέπει ως πιθανότερη εξέλιξη τη στασιμότητα. Παράλληλα, η προβολή των ενεργειών του ΟΗΕ και των διεθνών διαβουλεύσεων δείχνει ότι η εφημερίδα αντιμετώπιζε το Κυπριακό ως ζήτημα που θα καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις στο διεθνές διπλωματικό πεδίο¹³⁶.

3.3. Η έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών

Στις 4 Ιανουαρίου 1968, η Κυπριακή Κυβέρνηση, ως ένδειξη καλής θέλησης, προχώρησε στην άρση των περιορισμών στην ελεύθερη διακίνηση των Τουρκοκυπρίων και στην προμήθεια ορισμένων ειδών στρατιωτικής ή οχυρωματικής χρήσης, ενώ παράλληλα κατήργησε όλα τα σημεία οδικού

¹³⁴ «Επαναφορά του Κυπριακού στα πλαίσια του διαλόγου επιδιώκει η Τουρκία», *Χαραυγή*, Λευκωσία (03/02/1968).

¹³⁵ «Η Άγκυρα σαφώς επιδιώκει το αδιέξοδο των υπηρεσιών του Ου Θαντ εις το Κυπριακόν», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (03/02/1968).

¹³⁶ «Κρίσις ή λύσις;», *Ελευθερία*, Λευκωσία (03/02/1968).

ελέγχου¹³⁷. Η παρουσίαση των μέτρων από τον ημερήσιο Τύπο αποκαλύπτει τις διαφορετικές αναγνώσεις που διαμορφώνονταν γύρω από την κυβερνητική πολιτική, καθώς κάθε εφημερίδα επέλεξε να αναδείξει διαφορετικές πτυχές της πρωτοβουλίας του Μακαρίου.

Ο *Αγών*, στο κύριο πρωτοσέλιδο άρθρο του, επέλεξε να τονίσει ότι οι Τουρκοκύπριοι θα αποκτούσαν «πλήρη ελευθερία κινήσεων», εστιάζοντας όχι τόσο στην πρωτοβουλία του Μακαρίου όσο στα οφέλη που προέκυπταν για την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Η επιλογή αυτή ενίσχυε την αντίληψη ότι η κυβέρνηση προέβαινε σε σημαντικές παραχωρήσεις στο πλαίσιο των διεθνών προσπάθειών αποκλιμάκωσης. Παράλληλα, η εφημερίδα δίνει έμφαση στις δηλώσεις του Ου Θαντ, ο οποίος προειδοποιεί ότι η ίδρυση της «Τουρκικής Διοικήσεως» θα μπορούσε να υπονομεύσει τις προοπτικές ειρήνης. Με αυτόν τον τρόπο, η πρωτοβουλία του Μακαρίου παρουσιάζεται με θετικό πρόσημο, σε αντίθεση με τις τουρκοκυπριακές ενέργειες που εκλαμβάνονται ως κινήσεις αποσταθεροποίησης¹³⁸. Η *Ελευθερία* προσεγγίζει το ζήτημα περισσότερο από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής. Αν και αναφέρεται στην επέκταση των ειρηνευτικών μέτρων, το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας δίνει έμφαση στο ευρύτερο πολιτικό και διπλωματικό πεδίο, προβάλλοντας τις δηλώσεις του Ου Θαντ με τις οποίες καταδίκασε τη δημιουργία χωριστής τουρκοκυπριακής διοίκησης. Έτσι, η εφημερίδα παρουσιάζει τα μέτρα ως μέρος μιας συνολικής στρατηγικής της Κυπριακής Δημοκρατίας για την προώθηση της ειρήνης, χωρίς αυτό, όμως, να δηλώνει ότι η Δημοκρατία αποδέχεται πιέσεις και απειλές¹³⁹.

Η *Χαραυγή* προβάλλει τα μέτρα ως ουσιαστικά βήματα εξομάλυνσης και αποκατάστασης της κανονικότητας. Παράλληλα, υπογραμμίζει ότι εξαιρείται η τουρκική συνοικία της Λευκωσίας και αναφέρεται στον εγκλωβισμό των μελών

¹³⁷ Χατζηαντωνίου, ό.π., σ. 180.

¹³⁸ «Πλήρη ελευθερία κινήσεων θα έχουν οι Τουρκοκύπριοι», *Ο Αγών*, Λευκωσία (05/01/1968).

¹³⁹ «Η Κύπρος δεν θα υποκύψει εις λύσιν υπό την σκιάν νέας πολεμικής απειλής», *Ελευθερία*, Λευκωσία (05/01/1968).

της «προσωρινής τουρκικής διοίκησης», στοιχείο που δείχνει ότι η εφημερίδα συνδέει τα μέτρα με την αντιμετώπιση της τουρκοκυπριακής διοικητικής πρωτοβουλίας¹⁴⁰. Ο Φιλελεύθερος παρουσιάζει τα μέτρα ως συνειδητή και θετική πολιτική πρωτοβουλία του Μακαρίου, η οποία αποσκοπούσε τόσο στη βελτίωση του κλίματος μεταξύ των δύο κοινοτήτων όσο και στην υπονόμευση της χωριστής τουρκοκυπριακής διοικητικής οργάνωσης¹⁴¹.

Στις 12 Μαρτίου 1968 ο Πρόεδρος Μακάριος, επιδιώκοντας να ενισχύσει το κλίμα για έναρξη ουσιαστικού διαλόγου με τους Τουρκοκυπρίους, υπέβαλε στον Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, Ου Θαντ, σειρά προτάσεων. Οι προτάσεις αυτές προέβλεπαν την αναγνώριση των Τουρκοκυπρίων ως κοινότητας και όχι ως μειονότητας, τη συμμετοχή τους στην εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία ανάλογα με το ποσοστό τους στον πληθυσμό, την ίδρυση Υπουργείου Τουρκικών Υποθέσεων, καθώς και την παραχώρηση ευρείας τοπικής αυτοδιοίκησης, με τα όργανά της να εκλέγονται μέσω τοπικών εκλογών¹⁴². Αντίστοιχα, η τουρκοκυπριακή πλευρά έδειξε πρόθεση να αποδεχθεί τη μείωση των προνομίων που της είχαν παραχωρηθεί με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, υπό την προϋπόθεση ότι θα εξασφάλιζε καθεστώς τοπικής αυτοδιοίκησης¹⁴³. Οι Τουρκοκύπριοι παρουσίασαν αυτή τη σημαντική μεταβολή της στάσης τους ως ανταπόδοση για την εγκατάλειψη του στόχου της Ένωσης από την ελληνοκυπριακή πλευρά¹⁴⁴.

Η υποβολή των προτάσεων του Μακαρίου προς τον Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών σχολιάστηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, από τον κυπριακό Τύπο της εποχής. Η Χαραυγή υποδέχθηκε με ιδιαίτερη αισιοδοξία την έκθεση του ΟΗΕ, χαρακτηρίζοντάς την «εποικοδομητική» και προβάλλοντάς την ως ευκαιρία

¹⁴⁰ «Επεκτείνονται τα ειρηνευτικά μέτρα», Χαραυγή, Λευκωσία (05/01/1968).

¹⁴¹ «Και νέα μέτρα ειρηνεύσεως», Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία (05/01/1968).

¹⁴² Λάμπρου, ό.π., σ. 207.

¹⁴³ Ριζάς και Στεφανίδης, ό.π., σ. 99.

¹⁴⁴ Λάμπρου, ό.π., σ. 207.

για επανέναρξη του διακοινοτικού διαλόγου και προώθηση μιας ειρηνικής διευθέτησης του Κυπριακού¹⁴⁵. Ο Φιλελεύθερος, υιοθέτησε, επίσης, θετική στάση απέναντι στην έκθεση, εν τούτοις έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην πρωτοβουλία του Μακαρίου, παρουσιάζοντας τις εξελίξεις ως αποτέλεσμα της ενεργού διπλωματικής δράσης της κυπριακής κυβέρνησης¹⁴⁶. Αντίθετα, η Ελευθερία επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στον ρόλο που καλείτο να διαδραματίσει ο Ου Θαντ, εντάσσοντας τις προτάσεις στο ευρύτερο πλαίσιο των διεθνών διαβουλεύσεων και της μεσολαβητικής προσπάθειας του ΟΗΕ¹⁴⁷. Τέλος, Ο Αγών, μολονότι αναγνώρισε τον εποικοδομητικό χαρακτήρα της έκθεσης, υιοθέτησε πιο συγκρατημένη στάση, δίνοντας έμφαση στις επερχόμενες διαπραγματεύσεις και στις διεθνείς πρωτοβουλίες που θα καθόριζαν την περαιτέρω πορεία του Κυπριακού¹⁴⁸.

Οι διακοινοτικές συνομιλίες άρχισαν επίσημα στη Λευκωσία στις 24 Ιουνίου 1968, με τον πρόεδρο της Βουλής των Αντιπροσώπων, Γλαύκο Κληρίδη, να εκπροσωπεί την ελληνοκυπριακή πλευρά και τον πρόεδρο της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης, Ραούφ Ντενκτάς, την τουρκοκυπριακή. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων έγινε φανερό ότι ο Μακάριος δεν σκόπευε να δεχθεί ένα σχέδιο λύσης το οποίο, όπως εκτιμούσε, θα οδηγούσε στην πολιτική αυτονόμηση της τουρκοκυπριακής κοινότητας¹⁴⁹ και κατ' επέκταση στην de facto διχοτόμηση. Από την άλλη, ο Ντενκτάς ήταν υποχρεωμένος να κινείται εντός των αυστηρών ορίων που έθετε η Άγκυρα, χωρίς να έχει τη δυνατότητα να μεταβάλει τις τουρκικές θέσεις ή να αποδεχθεί τροποποιήσεις χωρίς προηγούμενη έγκριση από την τουρκική κυβέρνηση¹⁵⁰. Οι αντικειμενικοί αυτοί περιορισμοί

¹⁴⁵ «Εποικοδομητική η έκθεση του Ου Θαντ», *Χαραυγή*, Λευκωσία (13/03/1968).

¹⁴⁶ «Ενεκρίθησαν χθες αι προτάσεις Μακαρίου στον Θαντ», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (13/03/1968).

¹⁴⁷ «Ποίας πρωτοβουλίας θα αναλάβη ο Ου Θαντ;», *Ελευθερία*, Λευκωσία (13/03/1968).

¹⁴⁸ «Εποικοδομητική η έκθεσις του Ου Θαντ», *Ο Αγών*, Λευκωσία (13/03/1968).

¹⁴⁹ Ρίζας και Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 100.

¹⁵⁰ N. Kizilyürek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο*, τόμος 2, Λευκωσία: HETEROΤΟΠΙΑ Publications, 2019, σ. 680.

υπονόμευσαν την προοπτική συμφωνίας και συνέβαλαν στην τελική αποτυχία των συνομιλιών.

Η έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών αντιμετωπίστηκε από τον κυπριακό Τύπο ως εξέλιξη μείζονος πολιτικής σημασίας. Ωστόσο, διέφεραν σημαντικά ως προς τον βαθμό αισιοδοξίας, την έμφαση που έδωσαν στους πρωταγωνιστές και την εκτίμησή τους για τις προοπτικές επιτυχίας. Η *Χαραυγή*, είδε την έναρξη των συνομιλιών ως μια ιστορική δυνατότητα υπέρβασης του αδιεξόδου και ως ευκαιρία που έπρεπε να αξιοποιηθεί προς όφελος ολόκληρου του κυπριακού λαού¹⁵¹. Ο *Φιλελεύθερος* αναγνώρισε τη σημασία της έναρξης των συνομιλιών και διατηρούσε θετικές προσδοκίες, χωρίς όμως να παραβλέπει τις δυσκολίες που εξακολουθούσαν να υφίστανται¹⁵². Η *Ελευθερία*, ερμηνεύοντας διαχρονικά το Κυπριακό μέσα από τη διεθνή του διάσταση, έστρεψε το ενδιαφέρον της στον ρόλο των Ηνωμένων Εθνών ως εγγυητή της διαδικασίας και λιγότερο στους Κληρίδη και Ντενκτάς¹⁵³. Τέλος, ο *Αγών* διαφοροποιήθηκε αισθητά από τις υπόλοιπες εφημερίδες. Παρότι χαιρέτισε την έναρξη των συνομιλιών, προσέγγισε το γεγονός με εμφανώς μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα, προειδοποιώντας για τους κινδύνους της υπεραισιοδοξίας¹⁵⁴.

¹⁵¹ «Άρχισαν οι ουσιαστικές συνομιλίες», *Χαραυγή*, Λευκωσία (25/06/1968).

¹⁵² «Ήρχισαν αι διμερείς», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία (25/06/1968).

¹⁵³ «Ενδοκυπριακαί συνομιλίες», *Ελευθερία*, Λευκωσία (25/06/1968).

¹⁵⁴ «Ήρχισαν αι συνομιλίες Κληρίδη – Ρ. Ντενκτάς», *Ο Αγών*, Λευκωσία (25/06/1968).

Συμπεράσματα

Η εξέταση της στρατηγικής της δικτατορίας των συνταγματαρχών στο Κυπριακό κατά την περίοδο Σεπτεμβρίου 1967 – Ιουνίου 1968 καταδεικνύει ότι το στρατιωτικό καθεστώς επιδίωξε να προωθήσει μια ταχεία διευθέτηση του ζητήματος, βασιζόμενο στην εκτίμηση ότι οι ελληνοτουρκικές διαφορές μπορούσαν να επιλυθούν μέσω άμεσων διαπραγματεύσεων μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας. Η προσέγγιση αυτή διαφοροποιούνταν από τις επιδιώξεις της κυβέρνησης Μακαρίου, η οποία προέκρινε τη διεθνοποίηση του ζητήματος και την αξιοποίηση του πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την προώθηση των κυπριακών θέσεων. Επιπλέον, η τουρκική πλευρά εμφανιζόταν απρόθυμη να προβεί σε υποχωρήσεις στο Κυπριακό.

Η Συνάντηση του Έβρου τον Σεπτέμβριο του 1967 αποτέλεσε την πρώτη σημαντική έκφραση της νέας στρατηγικής. Ωστόσο, η αποτυχία των συνομιλιών ανέδειξε τα όρια της πολιτικής της Αθήνας και κατέδειξε ότι η Τουρκία δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί λύση που θα οδηγούσε στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Τα γεγονότα της Κοφίνου, δύο μήνες αργότερα, οδήγησαν σε σοβαρή ελληνοτουρκική κρίση και κατέληξαν στην αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας από το νησί, γεγονός που συνιστούσε σημαντική υποχώρηση της ελληνικής πλευράς και μεταβολή των στρατιωτικών ισορροπιών στην Κύπρο.

Μετά την κρίση του Νοεμβρίου, η πολιτική της δικτατορίας προσαρμόστηκε στις νέες συνθήκες. Η Αθήνα εγκατέλειψε σταδιακά τις επιδιώξεις για άμεση λύση μέσω διμερών ελληνοτουρκικών συνεννοήσεων και στράφηκε προς την υποστήριξη μιας διαδικασίας αποκλιμάκωσης, η οποία περιλάμβανε τα μέτρα καλής θέλησης της κυβέρνησης Μακαρίου, τις πρωτοβουλίες του ΟΗΕ και τελικά την έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών τον Ιούνιο του 1968.

Η αντανάκλαση των εξελίξεων στον κυπριακό Τύπο ανέδειξε όχι μόνο τις διαφορετικές πολιτικές αναγνώσεις των γεγονότων αλλά και τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Τύπος στη δημόσια συζήτηση γύρω από το μέλλον του

Κυπριακού ζητήματος. Παρότι όλες αναγνώριζαν τη σημασία των γεγονότων, οι ερμηνείες τους διαφοροποιούνταν ανάλογα με τις πολιτικές και ιδεολογικές τους αφετηρίες. Η *Χαραυγή*, εφημερίδα προσκείμενη στο ΑΚΕΛ, προσέγγισε τις εξελίξεις μέσα από το πρίσμα της ειρηνικής συνύπαρξης και της ανάγκης αξιοποίησης των ευκαιριών για διάλογο, προβάλλοντας ιδιαίτερα τις πρωτοβουλίες που μπορούσαν να οδηγήσουν σε αποκλιμάκωση της έντασης και αρκετές φορές σε σχέση με τις ενέργειες της Σοβιετικής Ένωσης. Ο *Φιλελεύθερος* υιοθέτησε μια πιο ουδέτερη και αντικειμενική στάση, δίνοντας έμφαση στις πρωτοβουλίες της κυπριακής κυβέρνησης και στις διεθνείς διπλωματικές διαστάσεις των εξελίξεων. Η *Ελευθερία* επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στον ρόλο των διεθνών παραγόντων και των Ηνωμένων Εθνών. Η εφημερίδα *Η Μάχη*, υποστηρικτική προς τον Γρίβα και υπέρμαχος της πολιτικής της Ένωσης, αξιολόγησε τις ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης πρωτίστως μέσα από το πρίσμα του ενωτικού αγώνα, ενώ ο *Αγών* αντιμετώπισε αρκετές από τις εξελίξεις με μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα, αναδεικνύοντας συχνά τις δυσκολίες, τις αβεβαιότητες και τους κινδύνους που συνόδευαν τις διαπραγματευτικές πρωτοβουλίες.

Η έρευνα κατέδειξε, επίσης, ότι ο κυπριακός Τύπος λειτουργούσε ως καθρέφτης των πολιτικών και ιδεολογικών διεργασιών που αναπτύσσονταν στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις απέναντι στη δικτατορία των συνταγματαρχών, στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, στον Γεώργιο Γρίβα, καθώς και στις προτεινόμενες μορφές επίλυσης του Κυπριακού, αποτυπώνονταν με σαφήνεια στις σελίδες των εφημερίδων. Ως αποτέλεσμα, ο δημόσιος διάλογος γύρω από το Κυπριακό δεν υπήρξε ενιαίος, αλλά χαρακτηριζόταν από πολυφωνία και έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις.

Παράλληλα, η ανάλυση των δημοσιευμάτων δείχνει ότι οι εφημερίδες δεν περιορίζονταν στην απλή καταγραφή και αναμετάδοση των γεγονότων. Μέσα από τα κύρια άρθρα, τα σχόλια και τον τρόπο παρουσίασης της ειδησεογραφίας

επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν τις εξελίξεις και να επηρεάσουν τον δημόσιο διάλογο. Υπό αυτή την έννοια, ο κυπριακός Τύπος λειτούργησε ως ενεργός παράγοντας της πολιτικής ζωής και συνέβαλε στη διαμόρφωση ή/και στην έκφραση της κοινής γνώμης γύρω από κρίσιμα ζητήματα που αφορούσαν το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η μελέτη του κυπριακού Τύπου επιβεβαιώνει ότι οι εφημερίδες αποτελούν πολύτιμες ιστορικές πηγές όχι μόνο για την ανασύσταση των γεγονότων αλλά και για την κατανόηση των πολιτικών αντιλήψεων, των ιδεολογικών συγκρούσεων και των προσδοκιών που διαμόρφωναν τη δημόσια ζωή της εποχής. Μέσα από τις σελίδες τους αναδεικνύονται οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους η ελληνοκυπριακή κοινωνία προσέλαβε τις πρωτοβουλίες της δικτατορίας των συνταγματαρχών και τις κρίσιμες εξελίξεις που επηρέασαν την πορεία του Κυπριακού.

Συνολικά, η περίοδος από τον Σεπτέμβριο του 1967 έως τον Ιούνιο του 1968 υπήρξε καθοριστική τόσο για τη διαμόρφωση της πολιτικής της δικτατορίας στο Κυπριακό όσο και για την εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας. Παρά τις αρχικές φιλοδοξίες του καθεστώτος για ταχεία διευθέτηση του ζητήματος, οι διεθνείς συσχετισμοί, η αμετακίνητη στάση της Τουρκίας και οι αντιδράσεις της κυπριακής ηγεσίας περιόρισαν σημαντικά τα περιθώρια εφαρμογής των σχεδιασμών της Αθήνας. Αν και η περίοδος 1967-1968 δεν μπορεί να θεωρηθεί από μόνη της υπεύθυνη για τις εξελίξεις που ακολούθησαν, συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός πλαισίου πολιτικών αντιπαραθέσεων και στρατηγικών αδιεξόδων που επηρέασε καθοριστικά την πορεία του Κυπριακού κατά τα επόμενα χρόνια. Υπό αυτή την έννοια, οι εξελίξεις της περιόδου μπορούν να θεωρηθούν ως μία σημαντική καμπή στην ιστορία του Κυπριακού, καθώς ανέδειξαν τις διαφορετικές αντιλήψεις που επικρατούσαν σχετικά με τη διαχείριση του ζητήματος και προανήγγειλαν ορισμένες από τις εντάσεις που κορυφώθηκαν με τα δραματικά γεγονότα του 1974.

Βιβλιογραφία

Α. Πρωτογενείς πηγές

Κρατικά/επίσημα έγγραφα:

- Βουλή των Ελλήνων, *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής για τον «Φάκελο της Κύπρου»*, Αθήνα, Οκτώβριος 1988.
<https://hdl.handle.net/20.500.14199/80243>
- Γενική Συνέλευση Ηνωμένων Εθνών, *Ψήφισμα 2077 (XX): Το Κυπριακό Ζήτημα*, 18 Δεκεμβρίου 1965, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας.
<https://www.gov.cy/pio/en/documents/important-general-assembly-resolutions/resolution-2077-xx-1965/>

Ιστορικός Τύπος/Εφημερίδες εποχής:

- Ακρίτας Ευριπίδης, «Εθνικόν Συμβόλαιον Μακαρίου - Παπανδρέου: Αυτοδιάθεσις και Ένωσις», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία, Απρίλιος, 1964.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Το Κυπριακόν ζήτημα έχει τεθή αμείλικτον υπ' αυτής ταύτης της ιστορίας», 24 Δεκεμβρίου 1949. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Η τριμερής διάσκεψις ανέστειλε τας εργασίας της χωρίς να αναγνωρίσει εις τον κυπρ. λαόν δικαίωμα αυτοδιαθέσεως», 8 Σεπτεμβρίου 1955. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Η έκθεσις του μεσολαβητού διά την Κύπρον προτείνει διαπραγματεύσεις διά "Πλήρως Ανεξάρτητον" κυπριακόν κράτος, το οποίον ν' απόσχη πάσης ενεργείας προς την Ένωσιν», 31 Μαρτίου 1965. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Ο τουρκικός Τύπος γράφει ότι επετεύχθη λύσις και καθορίζει ημερομηνίαν υπογραφής της», 09 Σεπτεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Επί ποδός πολέμου είχαν τεθεί αι ένοπλοι δυνάμεις της Ελλάδος», 17 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Νέον τελεσίγραφον της Τουρκίας», 19 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Η Ελλάς αντιμετωπίζει την πρόκλησιν της Τουρκίας με χαλύβδινην σταθερότητα», 22 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Εκ της αντιδράσεως της Τουρκίας θα κριθή εάν θα αποτραπή τελικώς έκρηξις πολέμου», *Ελευθερία*, 26 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Επίμαχον θέμα η αποχώρησις ΕΛΔΥΚ-ΤΟΥΡΔΥΚ», 30 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Πρωτοβουλία του Ου Θαντ δια πολιτικήν λύσιν», 1 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ζητεί ανανέωσιν της λαϊκής εντολής», 13 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Η Κύπρος δεν θα υποκύψει εις λύσιν υπό την σκιάν νέας πολεμικής απειλής», 5 Ιανουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Κρίσις ή λύσις;», 3 Φεβρουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Ποίας πρωτοβουλίας θα αναλάβη ο Ου Θαντ;», 13 Μαρτίου 1968. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Ελευθερία* (Λευκωσία), «Ενδοκυπριακαί συνομιλίας», 25 Ιουνίου 1968. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Η Μάχη* (Λευκωσία), «Πλάζα: Ανεξαρτησία – Αλλά... να μην οδηγή εις την Ένωσιν», 31 Μαρτίου 1965. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Η Μάχη* (Λευκωσία), «Ο Στρατός ανέλαβε την εξουσίαν εις Ελλάδα», 22 Απριλίου 1967. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Η Μάχη* (Λευκωσία), «Στενωτέρα συνεργασία μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδος και Κύπρου με σκοπόν την Ένωσιν», 10 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Η Μάχη* (Λευκωσία), «Εις νέαν κλιμάκωσιν η έντασις μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας», 14 Νοεμβρίου 1967, Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- *Η Μάχη* (Λευκωσία), «Η ηρωική μάχη της Κοφίνου», 17 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχειό Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- Η Μάχη (Λευκωσία), «Εκρηκτική η κατάσταση», 19 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Η Μάχη (Λευκωσία), «Νέον υπερφήφανον ελληνικόν ΟΧΙ. Απερρίφθη η ιταμή τουρκική διακοίνωσις», 22 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Η Μάχη (Λευκωσία), «Θα συνεργασθή η Κύπρος», 26 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Η Μάχη (Λευκωσία), «Βάσιμοι ελπίδες συμφωνίας. Παρήλθεν ο κίνδυνος πολέμου», 30 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Η Μάχη (Λευκωσία), «Απαράδεκτος η υποχώρησις», 1 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Αγών (Λευκωσία), «Εις την λαϊκὴν ετυμηγορίαν προσφεύγει ο Μακάριος», 13 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Αγών (Λευκωσία), «Πλήρη ελευθερία κινήσεων θα έχουν οι Τουρκοκύπριοι», 5 Ιανουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Αγών (Λευκωσία), «Ωρα αποφασιστικής πρωτοβουλίας», 3 Φεβρουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Αγών (Λευκωσία), «Εποικοδομητική η έκθεσις του Ου Θαντ», 13 Μαρτίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- Ο Αγών (Λευκωσία), «Ήρχισαν αι συνομιλίες Κληρίδη – Ρ. Ντενκτάς», 25 Ιουνίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Δικτατορία εις την Ελλάδα», 22 Απριλίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Δεν θα συζητηθή γνήσια Ένωσις εις Θράκην», 9 Σεπτεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Δέκα τουρκικά αεροπλάνα παρεβίασαν τον ελληνικόν χώρο εις μέγα βάθος», 10 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Ο Ντενκτάς λέγει ότι ήλθεν εις Κύπρον διά να αποστομώσει όσους τον κατηγορούν», 14 Νοεμβρίου 1967, Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Άκρως φιλοπόλεμος η Άγκυρα», 17 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Νέος Ψυχρός Πόλεμος», 19 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Έντονοι διπλωματικά ειρηνευτικά προσπάθειαι», 22 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Ηρεμία και σύνεσις εν Κύπρω», 26 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Επικείται συμφωνία», 30 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Θα αποχωρήσουν οι Ελλαδίται στρατιώται από την Κύπρον», 1 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Προεδρικοί εκλογαί», 13 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Και νέα μέτρα ειρηνεύσεως», 5 Ιανουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Η Άγκυρα σαφώς επιδιώκει το αδιέξοδο των υπηρεσιών του Ου Θαντ εις το Κυπριακόν», 3 Φεβρουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Ενεκρίθησαν χθες αι προτάσεις Μακαρίου στον Θαντ», 13 Μαρτίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), «Ήρχισαν αι διμερείς», 25 Ιουνίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Η λύση να βασίζεται στις αρχές του καταστατικού χάρτη του ΟΗΕ», 31 Μαρτίου 1965. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Επεβλήθη ωμή στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα», 22 Απριλίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- Χαραυγή (Λευκωσία), «Η Άγκυρα δεν θα παρεκκλίνει από τις γνωστές διαμελιστικές “αρχές” της», 9 Σεπτεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Ο Ντενκτάς εκάλεσε την Τουρκία ν’ αλλάξει πολιτική στο Κυπριακό», 14 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Οι δυνάμεις της εθνοφρουράς απεχώρησαν χθες την αυγή από τον Άγιο Θεόδωρο και Κοφίνου», 17 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Τουρκικά αεροπλάνα πετούν συνεχώς πάνω από την Κύπρο», 19 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Έντονη διπλωματική δραστηριότητα αναπτύσσει η Κυπριακή Κυβέρνηση», 22 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Διατήρηση της ειρήνης και μεγίστη μετριοπάθεια συνέστησε το Σ. Ασφαλείας», 26 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Επετεύχθη συμφωνία Ελλάδας-Τουρκίας;», 30 Νοεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Ελλάδα και Τουρκία θα αποσύρουν τα στρατεύματά τους σε 45 ημέρες», 1 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Προεδρικές εκλογές στις 25 Φεβρουαρίου», 13 Δεκεμβρίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

- Χαραυγή (Λευκωσία), «Επεκτείνονται τα ειρηνευτικά μέτρα», 5 Ιανουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Επαναφορά του Κυπριακού στα πλαίσια του διαλόγου επιδιώκει η Τουρκία», 3 Φεβρουαρίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Εποικοδομητική η έκθεση του Ου Θαντ», 13 Μαρτίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χαραυγή (Λευκωσία), «Άρχισαν οι ουσιαστικές συνομιλίες», 25 Ιουνίου 1968. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.
- Χατζηκωστής Κώστας, «Δυστυχείς προβλέψεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία, 23 Απριλίου 1967. Ψηφιακό Αρχείο Τύπου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου. <https://pressarchive.cy>.

B. Δευτερογενείς πηγές

Βιβλία και Μονογραφίες

- «Η ελλαδοκυπριακή σύγκρουση και η τουρκική εισβολή», στο *Ιστορία της Κύπρου, Ανεξαρτησία-Τουρκική εισβολή-Η Κύπρος σήμερα*, τόμος Δ', διευθ. έκδ. Γεώργιος Καραχασάνης και Παναγιώτης Ψυρρής, Λευκωσία: Οδύσσεια, 2010, σσ. 51-116.
- Αθανασίου Ανδρέας Ν., *Κύπρος 1958-1974: Πορεία Ολέθρου*, Αθήνα, 1984.
- Βαληνάκης Γιάννης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1989.
- Kizilyürek Niyazi, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο*, τόμος 2, Λευκωσία: HETEROTOPIA Publications, 2019.

- Κληρίδης Γλαύκος, *Η κατάθεσή μου*, τόμος 2, Λευκωσία: Εκδόσεις «Αλήθεια», 1989.
- Κούμας Μανόλης και Χουρχούλης Διονύσης, *Ειδικά θέματα ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1923-2014*, Αθήνα, Κάλλιπος, 2024.
- Λάμπρου Γιάννης Κ., *Ιστορία του Κυπριακού: Τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία 1960–2004*, Λευκωσία, 2004.
- Μαρκίδης Αλέκος, «Ο δικοινοτισμός στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία, 187-208*, επιμέλεια Χρυσόστομος Περικλέους, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο 1967-1974: Ο Ιωαννίδης και η παγίδα της Κύπρου - Τα πετρέλαια στο Αιγαίο - Ο ρόλος των Αμερικανών*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2021.
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα: Εστία, 1997.
- Ριζάς Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2002.
- Ριζάς Σωτήρης και Στεφανίδης Ιωάννης, «Το κυπριακό ζήτημα», *Ελληνική πολιτική ιστορία 1950-2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009.
- Σακκάς Γιάννης, *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*, Κάλλιπος, Αθήνα, 2015.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2005.
- Συρίγος Άγγελος, «Η Ελληνική Μεραρχία στην Κύπρο (1964-1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων, στο *Στρατηγικόν*, τ. 2, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2018.
- Τζεργιάς Παύλος, «Η Κυπριακή Δημοκρατία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000.
- Τσουνάκος Όθων, «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη δικτατορία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σσ. 208-223.

- Χατζηαντωνίου Κώστας, *Κύπρος 1954-1974: Από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα: Ιωλκός, 2007.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σσ. 430-463.
- Χατζηδημητρίου Τάκης, *Κυπριακή Δημοκρατία 1964-1967: Από την Στρατιωτικοποίηση στη Στρατοκρατία. Το Κυπριακό και ο ελληνικός Λαβύρινθος*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2023.

Άρθρα και Διαδικτυακές πηγές

- Γιάγκου Αναστασία, «Η Τριμερής Διάσκεψη του Λονδίνου», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (23/02/2014).
- Κατσικίδης Αθανάσιος, «Μαρτυρία από τα γεγονότα του 1967 στην Κύπρο: Υπήρχε φόβος, αλλά προείχαν η πατρίδα και ο ελληνισμός», *Η Καθημερινή*, Αθήνα, (23/07/2025).
- Μηχανή του Χρόνου, «Η απόφαση της χούντας να αποσύρει την ελληνική μεραρχία από την Κύπρο το 1967. Τι κατέθεσαν οι πραξικοπηματίες στην Βουλή για τον «Φάκελο της Κύπρου»». Πρόσβαση 1^η Ιουνίου 2026.
<https://www.mixanitouxronou.gr/i-apofasi-tis-choyntas-na-aposyre-tin-elliniki-merarchia-apo-tin-kypro-to-1967/>
- Ριζάς Σωτήρης, «Το σχέδιο Άτσεσον για το Κυπριακό», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (07/08/2016).
- Ριζάς Σωτήρης, «Ελληνοτουρκική συνάντηση στον Έβρο», *Η Καθημερινή*, Αθήνα (23/07/2017).

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/ δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.